

Toen, nu en dan?

Een levenswerkboek van
drie dertigers onder de Roma

Toen, nu en dan?

Een culturele feestmiddag in het Annahuis in Breda. Een unieke kans om (de cultuur van) de groep Roma uit de omgeving beter te leren kennen, 28 september 2016

Colofon

Toen, nu en dan? Een gezamenlijke productie van het Pastoraat Woonwagengedwongen in Nederland (PWN) en het Missionair Servicecentrum Tilburg (MST)

Uitgave: Stichting Media PWN

Emmaplein 19 C, 5211 VZ 's-Hertogenbosch

T. (073) 737 02 23

E. pwin@telfort.nl

I. www.pwin.nl

Samenstelling: Jan van der Zandt m.s.c.

Met medewerking van Lydia Verhagen (MST)

Foto's: Jan van der Zandt m.s.c., archief PWN, archief MST

Eindredactie: H el ene van Hout

Vormgeving: Buro Tweevoud, Heeswijk-Dinther

Druk: Drukkerij Wihabo, Geffen

Oplage: 400 exemplaren

Uitgave: augustus 2017

ISBN 978 90 814 0946 9

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met een financiële bijdrage van het project LOSSR van het PWN.

Toen, nu en dan?

Een levenswerkboek van
drie dertigers onder de Roma

Inhoudsopgave

Van generatie op generatie / 3

Jan van der Zandt m.s.c.

De dertigers onder de Roma / 4

Wat zijn hun verhalen? / 7

1. Over voorouders en ouders / 8
2. De eigen kindertijd / 13
3. Verbintenissen / 18
4. Traditie en cultuur / 22
5. Het jonge gezin / 26
6. Kinderen en onderwijs / 30
7. Gezondheid / 33
8. Geld, schulden en armoede / 35
9. Werkgelegenheid / 38
10. Discriminatie / 42
11. Religie / 44
12. Integratie en toekomst / 47

De een helpt de ander / 51

Lydia Verhagen

Afgebeelde foto's en illustraties / 52

Project Levenswerkboek van het MST / omslag

Van generatie op generatie

De Romacultuur is een sterke cultuur die intens wordt beleefd. Het is een overlevingscultuur. Er zijn veel verschillen in de beleving ervan. Dit hangt af van de achtergronden: waar heeft men gewoond en door welke landen is men rondgetrokken? De Roma kennen geen eigen land zoals emigranten en vluchtelingen. De nationaliteit van de Roma wordt ontleend aan het land waar men verblijft. Gaan zij de grenzen over dan gaat die nationaliteit ook weer verloren en worden zij stateloos. In het nieuwe land wordt geprobeerd opnieuw een status te verkrijgen. Een sterke cultuuruiting is de vrijheid en het niet gebonden zijn aan de wereld buiten die van de Roma zelf.

Over het algemeen komen de Roma zelfstandig aan de kost. In de nomadische tijd gingen de kinderen niet naar school en werden ze van kleins af aan betrokken bij de kostwinning. Her en der gebeurt dit nog steeds. De opvoeding gebeurt volgens de normen en waarden van de Romatractie. Kinderen worden vroeg uitgehuwelijkt. Wederzijdse ouders komen al in een vroeg stadium overeen dat het meisje en de jongen voor elkaar bestemd zijn. Tot aan de verbintenis mogen zij geen andere vrienden of vriendinnen hebben, zodat de overeenkomst niet in gevaar komt.

In huis en onder elkaar wordt alleen het Romanes gesproken. Over de gehele wereld spreken de Roma deze eigen taal, weliswaar met dialect- of leenwoorden van het land of de streek waar zij soms generaties lang verblijven, maar alle Roma kunnen met elkaar communiceren.

In ons land wonen zo'n zesduizend Roma. Aanvankelijk was Nederland een gedoogplek waarin de Roma redelijk hun vrijheid wisten te behouden en hun eigen cultuur konden beleven. Anno 2016 staat het er anders voor. De meeste Roma wonen nu in doorsnee huizen en niet langer in familiegroepen bij elkaar. Deze andere leef- en woonomstandigheden hebben veel gevolgen voor de huidige en toekomstige generaties.

Drie Roma, twee vrouwen en een man, vertellen erover door hun bijdrage aan het project Levenswerkboek van het MST. Hun verhalen en ervaringen zijn in deze brochure weergegeven.

Jan van der Zandt m.s.c.

Landelijk coördinator van het pastoraat voor woonwagenbewoners, Sinti en Roma in Nederland.

De dertigers onder de Roma

Hun ouders zijn vaak niet in Nederland geboren, hebben in Europa rondgetrokken en/of waren afkomstig uit Oost-Europa en de Balkanlanden. Zij kwamen in de zeventiger jaren van de vorige eeuw naar Nederland. Na veel overleg tussen hun voormannen en de Nederlandse regering konden zij in elf opvanggemeenten wonen. De nu dertigers onder de Roma zijn meestal in dergelijke opvanggemeenten geboren.

Familiegroepen werden eerst tijdelijk bij elkaar gehuisvest. Door de Nederlandse regering werd besloten dat zij, na tien jaar verblijf in Nederland, de woonwagen en de woongroep zouden moeten verlaten. Degenen die zich op tijd hadden gemeld kwamen in aanmerking voor de Nederlandse nationaliteit. Vervolgens kregen zij recht op een eengezinswoning in een stads- of dorpswijk binnen de opvanggemeente. Voor de meesten van hen verliep dat zo. Anderen die, om wat voor reden dan ook, niet aanwezig konden zijn bij de inschrijving, kwamen niet meer voor het Nederlanderschap in aanmerking. Ook daarna niet toen zij weer kwamen opdagen. Zij die later vanuit het buitenland hier met Romajongeren trouwden, kregen niet vanzelf het Nederlanderschap. Toch bleven zij in Nederland, dan maar zonder de Nederlandse nationaliteit. Dit betekende dat er meerderen stateloos bleven of alleen een buitenlandse nationaliteit bezaten. Onder de dertigers zijn nog steeds staatlozen en zo ook hun kinderen.

Onderwijs van de dertigers van nu

Voor de kinderen van toen was in de jaren zeventig onderwijs beschikbaar

via de gewone basisschool. Hier waren soms extra leerkrachten aanwezig om deze kinderen mee op te vangen. Hun kennis van de Nederlandse taal was zo minimaal dat het erg moeilijk voor ze was om het tempo van de klas bij te houden. Gewilde of ongewilde schooluitval was het gevolg. De families leefden op die opvangcentra in een geïsoleerde situatie, terwijl de kinderen naar de dichtstbijzijnde school moesten. Dat was echter niet vanzelfsprekend. Kinderen maakten met hun ouders of familie dagelijkse omzwervingen voor kostwinning, zoals ze gewend waren voordat ze naar Nederland kwamen. Andere kinderen bleven thuis omdat zij de puberteit al hadden bereikt, rijp voor het huwelijk waren en volgens de traditie geen vriendjes of vriendinnetjes mochten krijgen onder de burgerjongeren.

Dertigers en werk

Al met al hebben de dertigers van nu in die tijd dan ook weinig onderwijs genoten, mede omdat zij van hun vaak analfabete ouders weinig steun kregen. Geen onderwijs betekende ook dat zij geen vak leerden. Geen beroep is vaak geen werk. En als je geen werk had of niet kon krijgen omdat je op de arbeidsmarkt niet gewild was, of omdat het onmogelijk was een eigen bedrijf te stichten in verband met je achtergrond, dan restte een uitkering van de gemeentelijke sociale dienst.

Dertigers en gezin

De meeste dertigers van nu stichtten volgens de Romatraditie al rond hun zestiende een gezin. Veel jongeren werden van kleins af aan al uitgehuwelijkt,

waarbij de partner al vroeg bekend is. Trouwden zij dan als tiener, dan vonden zij onderdak in het ouderlijk huis van óf de jonge bruid óf van de jonge bruidegom. Bij sommigen van de dertigers van nu zie je afwijkingen van die huwelijks-traditie. Omdat ze als tiener toch een vriendje kregen buiten de partnerplanning van de ouders om, kon dat verwijdering van de ouders betekenen. Een eigen weg zoeken in een tienerhuwelijk en zonder hulp van de (schoon)ouders is dan niet gemakkelijk.

De keuze van een (burger)partner buiten de Romatraditie en zonder medeweten van de ouders is een riskante zaak. Ook voor de Romajongeren zelf, want menig jongere is niet gewend om te gaan met vrienden en vriendinnen buiten de eigen leefwereld.

Wanneer kinderen in het jonge gezin geboren worden met beperkingen, dan bemoeit de samenleving zich er al gauw mee. Het jonge stel moet dan wel stevig in de schoenen staan om de kinderen op te voeden op het door de maatschappij gewenste niveau. Soms worden er capriolen uitgehaald om uit handen te blijven van de Kinderbescherming en de Jeugdzorg.

De dertigers en hun ouders

De ouders van de dertigers hebben in de jaren dat zij in Nederland wonen weinig ontwikkeling doorgemaakt. De Nederlandse taal kregen zij niet onder de knie. Zij leefden van de bijstand. Nu zij ouder zijn komen ook de gebreken. Er is geen pensioen opgebouwd en het bijverdienen naast de bijstand is nagenoeg onmogelijk. De volgende generatie is weliswaar zelfstandig gaan wonen, maar veel ouderen bekommeren zich om hun kinderen en kleinkinderen die in problemen raken en proberen het weinige dat

zij zelf hebben met hen te delen.

De jongeren proberen zo goed mogelijk te zorgen voor hun ouders. Wederzijdse hulp is onder de Roma een traditie. Alleen wanneer beide partijen weinig bezitten valt er uit het weinige dat de bijstand hun biedt niet veel meer te halen. Door hoge woonkosten en het levensonderhoud worden schulden gemaakt. Gezinnen vallen om. Of ouderen raken dakloos en komen terecht in een tweekamerappartement of een zogenaamde studio. Dat geeft vaak weer commotie, omdat Roma gewend zijn elkaar regelmatig op te zoeken, religieuze feesten en verjaardagen uitbundig te vieren en samen te zijn op de gedenkdagen van hun overledenen. Overlast voor de buren en de omgeving is dan schering en inslag. Politie en Justitie komen regelmatig om de hoek kijken. Boetes en de daaruit voortvloeiende straffen zijn geen uitzondering. Roma ondergaan hun positie gelaten. Het is niet anders. Leven is overleven; tegenwoordig in een vast onderkomen, vroeger in de nomadische tijd van de ene plek naar de andere.

De kinderen van de dertigers

Er zijn dertigers met grote huishoudens. Vijf, zes kinderen zijn geen uitzondering. Jonge kinderen met jonge ouders die rond moeten komen van veelal de bijstand. Het is een hele opgave. De kosten van het levensonderhoud en de vaste lasten zijn hoog en het geld kan maar één keer uitgegeven worden. Veel gezinnen komen in de problemen en schulden lopen op. Huisuitzettingen kunnen het gevolg zijn. De Romatraditie is een overlevingstraditie. De opeenvolging van generaties gaat snel. Kinderen vormen een stevige schakel in een hechte keten. Het doet daarom buitengewoon

pijn als deze traditie wordt onderbroken en de Roma zelf geen zeggenschap meer hebben over hun eigen kinderen. De traditie brokkelt af en het identiteitsgevoel verdwijnt.

Geldige papieren of stateloosheid

Het is verrassend hoeveel jongeren en ook dertigers geen geldige papieren bezitten en dus geen Nederlands paspoort of identiteitskaart. Hierdoor is het niet mogelijk dat de kinderen die uit hun huwelijk voortkomen verblijfspapieren kunnen bemachtigen. Een nieuwe generatie groeit dan op die officieel niet bestaat. Er zijn ouders die dan even naar het buitenland gaan, het kind ter wereld brengen en het daar laten inschrijven. Het komt ook voor dat de kinderen ingeschreven worden op naam van bijvoorbeeld een tante die wel de Nederlandse

nationaliteit heeft. Als het kind nog jong is, is deze administratieve handeling nog te omzeilen maar vroeg of laat lopen de ouders tegen de lamp. Het oplossen van het identiteitsprobleem is een complexe aangelegenheid en gaat vaak ten koste van het welzijn van de desbetreffende kinderen.

Steun voor de dertigers

Waarmee kunnen de dertigers geholpen worden? Op de eerste plaats door ervoor te zorgen dat er genoeg inkomen is uit eigen verdiensten. Daarnaast is het belangrijk dat de kinderen onbelemmerd naar school gaan en zich kunnen ontwikkelen in deze maatschappij met behoud van de Romatraditie. De zorgen om de ouderen worden verlicht als deze een goede oude dag tegemoet kunnen zien.

Wat zijn hun verhalen

1. Over voorouders en ouders

Romagroepen

Van oudsher zijn de drie belangrijkste zigeunergroepen in Europa de Kaldarasch, de Gitano's en de Manouches. De Kaldarash waren traditioneel werkzaam als koperslagers en smeden, afkomstig uit de Balkan en later uit Centraal-Europa. De naam is afgeleid van het Roemeense caldera, grote ketel. Nergens anders dan in Spanje, Portugal, Noord-Afrika en de Franse Midi treft men Gitano's aan, voornamelijk muzikanten en flamen-codansers. De Manouches zijn waarschijnlijk afkomstig van de oevers van de Sind in India, actief in de muziek en de handel. Men noemt hen Sinti. Daarnaast zijn er meerdere subgroepen.

Tegenwoordig is de benaming Roma de meest gangbare voor de uit de Balkanlanden, Roemenië en Bulgarije afkomstige groepen. Er wordt geschat dat er wereldwijd ongeveer zeventien miljoen Roma zijn. Verreweg de meesten zijn woonachtig in de Balkanlanden, Centraal-Europa en de voormalige Sovjet-Unie. In Nederland wonen nu ca. 5.000 à 6.000 Roma.

Familiegroepen

'Onze voorouders leefden in familie-groepen, clans. Als individu was het onmogelijk om te bestaan. Als iemand werd uitgesloten had hij/zij geen leven en was ten dode opgeschreven. De voorouders leefden in groepen om te overleven. Zij bonden zich niet aan de lokale samenleving en verdienden geld met stelen, bedelen maar ook met het uitoefenen van beroepen. Kinderen leerden van hun ouders het vak. Als kleine kinderen gingen zij met hun ouders mee en zagen hoe het vak werd uitgeoefend.'

Iedereen aan het werk

'Mijn vader werkte in een medicijnenfabriek en mijn moeder in de bakkerij van het duurste hotel van Boekarest, waar Nicolae Ceaușescu zijn communistische partijgenoten ontving. Het was in de tijd van het communistische Roemenië waar iedereen moest werken, ook de Roma, vrouw en man. De werkdag voor mijn vader was van 5.00 uur in de ochtend tot 7.00 uur 's avonds. Zij moesten heel precies zijn. Er konden geen smoesjes worden gemaakt. Verzuiming betekende straf. Als kind kon je overdag niet thuis

zijn en werd je buiten schooltijd opgevangen in tehuizen. Vader verdiende 120 lei per maand en moeder zelfs meer dan 200 lei. Moeder bracht vaak gebak, brood en chocolade mee naar huis. Toen de communistische tijd voorbij was, werden mijn vader en moeder ontslagen en hadden ze geen werk meer. Moeder ging bloemen verkopen op drukke plekken in de stad, zoals bij restaurants en op kerkhoven. Vader ging naar Bulgarije om goedkoop kleding aan te schaffen en thuis deze weer duurder te verkopen.'

Marteling

'Mijn oma leeft nog, maar mijn opa is al op 36-jarige leeftijd gestorven. Zij hadden drie kinderen, eentje daarvan was mijn moeder. Mijn moeder vertelde dat oma alle nagels van haar rechterhand kwijt was. Zij werd eens beschuldigd van diefstal en werd gedwongen om te bekennen. Dat deed ze niet en daarom is ze gefolterd en werden de nagels van de vingers van haar rechterhand afgerukt. Het paardentuig dat zij zou hebben gestolen werd later teruggevonden in de kelder van de eigenaar.

Niemand kwam daarna sorry tegen haar zeggen of een vergoeding geven voor de valse beschuldiging en de marteling, omdat oma toch maar een Roma was. Het vertrouwen van oma in de burgersamenleving was daarom helemaal weg.'

Traditioneel

'Ik herinner mij dat het in het huis van mijn opa en oma altijd vol was. Opa was een belangrijk man onder de Roma en daar kwamen veel mensen op visite. Oma was een traditionele vrouw, droeg een hoofddoek en lange rokken. Ik heb haar haren nooit los gezien. Oma was ook de gastvrouw voor iedereen die opa bezocht. Zij kende haar plek en leefde op de achtergrond wanneer de traditie dat vroeg. Toen we nog in de barakken woonden had iedereen respect voor elkaar. Familieleden uit het buitenland kwamen langs en er was altijd plek voor hen. Het was als vanzelf. Oma paste op ons: haar kinderen en haar kleinkinderen. Er was echte liefde en echte zorg. Wij hoorden allemaal bij elkaar en alles was van iedereen. Als de mannen in het buitenland gingen werken, zorgden oma en de vrouwen voor ons; in bad doen, eten koken, voor de kleren zorgen. Tegenwoordig is men niet altijd meer bij elkaar betrokken. Ieder doet zijn eigen ding en we zijn niet echt bezorgd meer om elkaar.'

Een hele overgang

'Mijn vader en moeder kwamen hier naar Nederland om te ontsnappen uit de ellende waar zij al generaties lang in hadden geleefd. Zij wisten niet beter dan dat ze in de wereld een soort verschoppelingen waren. Heen en weer geslingerd tussen landen en volken. Zij waren zich ervan bewust Roma te zijn: geen werk, geen rechten, geen onder-

dak, altijd verjaagd en gediscrimineerd. In Nederland was het niet veel beter. Uiteindelijk kwamen ze terecht in een containerwoning op een locatie in een van de opvanggemeentes. Vrijwilligers en ambtenaren kwamen helpen om erin te kunnen wonen, zij kwamen kleren brengen. Ook hielpen zij om de kinderen zo goed en zo kwaad als het ging te laten wennen aan het leven in het dorp en om naar school te gaan. Het was een enorme overgang van het op de vlucht zijn naar een beschermde omgeving. De verandering van het nomadische bestaan naar het beschermde bestaan op deze locatie was voor mijn ouders erg groot.'

Opoe en de boom

'Op de locatie woonden zes broers van vader en hun gezinnen. Ook opoe. De locatie was klein en er waren veel kinderen. In de huisjes was het een drukte van jewelste. Opoe was oud en hield van rust. Zij zat graag buiten en koos voor zichzelf een plekje waar ze van de rust kon genieten. Midden op de locatie stond een boom. Opoe zat altijd onder de boom. Niemand anders mocht daar zitten. Ook mochten de kinderen niet in die boom klimmen. Als ze dat zouden doen, dan zou dat ongeluk brengen. Eén keer was mijn zusje in de boom geklommen. Ze was uit de boom gevallen en gewond geraakt. Opoe had gelijk dat de boom alleen voor opoe was en de anderen ongeluk bracht.'

Romavrouw in een van de gesprekken

Verschoppelingen

'Mijn moeder heeft geen leven gehad, ook niet in Nederland. Ze woont nu op een kamer en is veel ziek. Heeft nooit de taal goed geleerd, is nooit ingeburgerd. Zij is, in de aard, de verschoppeling gebleven in een burgerlijke omgeving. Mijn vader is gaan zwerven nadat hij het huis was uitgezet en is op zoek gegaan naar een nieuwe vrouw. Hij vond haar maar werd omdat ze illegaal was, uit het land gezet. Hij is toen ernstig ziek geworden en teruggegaan naar Bosnië, haar achterna om daar te overlijden en te worden begraven. Ik heb daar erg onder geleden. Vader en moeder hebben ons hier naartoe gebracht, hebben ons opgevoed. Wij zijn zo goed en zo kwaad zelfstandig geworden en wij kunnen ons een beetje behelpen in dit westerse wereldje. Wat mij zoveel pijn doet is dat vader op zijn oude dag (60) weer de rol van verschoppeling werd aangemeten. Na de huisuitzetting kon hij geen kant meer uit. Met moeder kon hij niet meer leven. Een huis was niet meer ter beschikking vanwege schulden. De ambtenaren van de woningbouwcorporatie waren te moe om hem nog verder te helpen. Hij kwam bij mij logeren of bij andere zussen en broers. Dat kon ook weer niet, want toen de woningbouwcorporatie erachter kwam dat ik vader in huis had genomen, dreigden zij mij uit het huis te zetten. Vader had ook geen inkomen. De uitkering was hem ontnomen en hij had geen postadres. Inschrijven op mijn adres kon ook niet, want dan kreeg ik moeilijkheden met mijn eigen uitkering. Vader sliep vaak uit zorg voor alle problemen die hij veroorzaakte in de auto voor de deur van mijn huis. Vaak ging hij naar België. In Antwerpen waren meer Romaverschoppelingen die samen illegaal leefden in een caravan.

Wij wonen in een huurhuis en dan heb je niets meer te vertellen. De huurbaas is de baas over wie er in het huis woont. Vader en moeder mochten niet in mijn huis wonen. Dat doet heel erg pijn. Moeder nam ik stiekem in huis. Mijn vader heeft het mij vergeven dat ik hem zo moest behandelen. Hij wist wel dat het niet aan mij lag maar aan de huurbaas. Tegen moeder zeg ik weleens: ga maar naar een tehuis. Ook dat wil ik niet zeggen, maar zij snapt wel dat we niet anders kunnen.'

Aanpassen

'In de eigen traditie en in het verleden maakten de ouders en grootouders de keuzes van de manier van kostwinning, levensstijl, huwelijk, grootbrengen van de kinderen, huisvesting. Nu zijn deze grootouders en de ouders in onze westerse wereld terechtgekomen (de sedentaire wereld) en moeten zij de eigen keuzes prijsgeven en zich plooiën naar de nieuwe situatie.'

**Jan van der Zandt m.s.c.,
coördinator woonwagenpastoraat**

Sterke band

'Aan liefde van de ouders van toen ontbrak het niet. Onze ouders leefden met ons in een andere wereld. En die wereld van toen is niet meer te vergelijken met de wereld van nu. De Romatraditie is veranderd. Er wordt niet meer gereisd. Wat blijft is het respect voor de ouders en de zorg voor de kinderen en de toekomst. Ook de zorg voor de ouders is nog groot, alleen de omstandigheden zijn anders en de middelen om onze ouders op oudere leeftijd bij te staan

zijn er niet als je zelf weinig te verteren hebt. We missen de reis en het inkomen dat de reis met zich meebracht. Nu zijn wij vaak onmachtig om te helpen. Ik kan niet aan mijn ouders geven wat zij aan mij hebben gegeven. Liefde kan ik wel geven. Er blijft een sterke band tussen de familie. Maar we voelen allemaal de onmacht om elkaar te blijven helpen vanwege het gebrek aan middelen en de afstand die langzaam groeit vanwege allerlei omstandigheden.'

Niet veranderd

'De verschillen tussen mij en mijn vader en moeder zijn groot. Het leven hier is voor mijn ouders in al die dertig jaar dat ze hier zijn nauwelijks veranderd. Ze kunnen nog steeds niet lezen en schrijven en spreken slecht Nederlands. Al jaren leven ze van een uitkering, zitten in de schulden en komen daar niet vanaf. Gas, water en elektriciteit in hun huis zijn allang afgesloten. Ze eisen veel van mijn aandacht. Het doet ons pijn dat wij onze ouders niet kunnen helpen en aan hun lot moeten overlaten, omdat zij door de burgersamenleving ook niet geholpen worden. Oudere burgersamenleving gaan met pensioen en hebben een extraatje voor de oude dag. Ons zijn de onderlinge Romaverzekeringen ontnomen en wij hebben geen verzekeringen in de burgersamenleving opgebouwd.'

Zorgen

'In de Romacultuur zorgt de jongste zoon voor de ouders in huis, omdat de jongste zoon het laatst geprofitteerd heeft van de zorg van de ouders.'

Zorg om de ouderen

'Ouders hebben ons meegegeven dat we voor de ouderen moeten zorgen. Dat kan wanneer we geld genoeg hebben en niet afhankelijk zijn van een uitkering of in een huurhuis wonen.

De cultuur om te zorgen voor je ouders gaat niet op als je voor je levensonderhoud afhankelijk bent van de staat of de gemeente. Dat wil zeggen dat de gemeente of de staat het verhindert van je ouders te houden zoals de eeuwenoude cultuur dat geleerd heeft. Als de overheid het onmogelijk maakt om voor je ouders te zorgen dan moeten zij dat doen, maar het blijkt dat ze dat niet goed doen. Dit doet ons veel pijn.'

Romavrouw in een van de gesprekken

2. De eigen kindertijd

De Roma van 1978

In de jaren zeventig steken er verschillende Romafamiliegroepen de Nederlandse grenzen over. Na veel overheidsdiscussies en demonstraties van de kant van de Roma om verblijfsvergunningen, besluit de ministerraad in 1977 te onderzoeken of de illegaal in Nederland verblijvende Roma kunnen worden gelegaliseerd. Uiteindelijk verleent de overheid de verschillende groepen een generaal pardon, maar ze krijgen niet dezelfde rechten als de Sinti en Roma vóór hen. Zo komen ze alleen voor een uitkering in aanmerking als ze hun wagens aan de kant zetten en zich sedentair willen laten vestigen. In november 1978 vindt de verhuizing plaats van de eerste familiegroepen. Ze worden opgenomen in de opvanggemeenten Ede, Veendam, Nieuwegein, Oldenzaal, Berkel-Enschot, Gilze en Rijen, Spijkenisse, Lelystad, Utrecht, Capelle aan den IJssel en Epe. Als 'buitenlandse zigeuners' gaan ze vanaf dan de geschiedenis in als de Roma van 1978. In de loop van de jaren groeit het aantal gezinnen met een rijke schare aan kinderen.

Stelen en bedelen

'Wij kwamen oorspronkelijk uit Bosnië. We hadden geen beroepen en onze ouders leefden van stelen en bedelen. Zo groeiden wij ook op. We wisten niet anders dan dat dat ook onze toekomst was. Als kind gingen we vaak met oudere neefjes en nichtjes stelen. Soms zelfs in Duitsland en België en bleven dan dagen weg. We gingen dan niet naar school.'

Tomaten en bananen

'Ons huis in Roemenië werd verwarmd met verwarmde stenen. Het eten was op de bon. Rijen dik stonden mensen te wachten bij de winkels om de bonnen in te wisselen voor etenswaar. Tomaten, die wij zo graag aten, waren te duur en werden uitgevoerd. Een banaan was luxe. Moeder bracht weleens een banaan of tomaat mee van het hotel waar ze werkte. Als je dan buiten een tomaat at, zaten alle andere kinderen met grote ogen naar je te kijken. Eens at ik een banaan op straat en gooide de schil weg, waarop een zwerm kinderen vocht om de schil te kunnen pakken.'

Communistische tijd

'Ik herinner mij nog de schooltijd in Boekarest, in de communistische tijd. Als je 's morgens de klas binnenkwam moest je in koor zeggen: "Goedemorgen, wij zijn dankbaar voor vader Nicolae Ceaușescu". Eens moest ik van de juffrouw voor het bord komen om iets voor te lezen. Omdat ik heel langzaam liep, werd de juffrouw kwaad en strafte ze mij. Mijn moeder ging verhaal halen en de juffrouw vond dat de kinderen zich sneller moesten bewegen. De volgende dag stond de politie al voor de deur en zei dat als mijn moeder dat nog eens deed, zij dan de gevangenis in moest.'

Kind in Nederland

'In mijn kindertijd was ik helemaal geen kind zoals de kinderen nu zijn. Ik had geen speelgoed en speelde niet met poppen en ik had ook geen vriendjes zoals onze kinderen nu vriendjes hebben. Trouwens, ik mocht helemaal niet omgaan met burgerkindjes. Als ik vroeger als kind bij een vriendinnetje wilde spelen, gingen de ouders van het vriendinnetje eerst bij de juffrouw en moeder vragen of dat wel vertrouwd was. Wij gingen naar de school vlakbij, aan

de andere kant van de straat. Wij liepen met onze zigeunerklleding gewoon voor schut. Als er geld binnenkwam van de uitkering of de kinderbijslag merkten wij daar niets van. We kregen geen nieuwe kleren en onze schoenen waren de goedkoopste, zoals kleine laarsjes die andere kinderen droegen bij nat weer. Jassen kenden we niet.

Het tempo op de lagere school lag voor ons gewoon te hoog. Met bijlessen konden we het een beetje redden, maar de kansen om door te leren kregen we niet en we leerden geen vak.

Van de ene kant moesten wij alles doen wat de Nederlandse mensen om ons heen van ons verwachtten, zoals naar school gaan, alles opruimen, ons netjes gedragen. Aan de andere kant namen vader en moeder ons tussendoor een weekje mee naar Luxemburg onder het mom van er even tussenuit te zijn, om toch weer te bedelen zoals we dat vroeger gewend waren. Het laatste ging ons eerlijk gezegd beter af dan de opgelegde situatie in de opvanggemeente.'

'Het tempo op de lagere school lag voor ons gewoon te hoog. Met bijlessen konden we het een beetje redden, maar de kansen om door te leren kregen we niet en we leerden geen vak'

Nieuwe generatie Roma

'Mijn vader, moeder en meer dan honderd andere Romagezinnen stonden na omzwervingen in Europa in 1978 voor de Nederlandse grens. Na een hoop gewirwar mochten zij hier uiteindelijk blijven. Ik was een van de eerste nieuwe generatie Roma die hier het levenslicht zagen, in een Amsterdams ziekenhuis. In een opvanggemeente kregen wij een plek toegewezen, zeven barakken op een veldje bij een klooster. Mijn vader kreeg er twee, omdat hij een dubbel gezin had. Daar ben ik opgegroeid, vijftien jaar van mijn leven.'

Romavrouw in een van de gesprekken

Wantrouwen

'Ik herinner me nog dat mijn zusje haar verjaardag vierde. Ze had enkele kindjes uit de klas gevraagd om naar onze barak te komen. Eerst was er op school paniek bij de ouders, zij vroegen aan de onderwijzeres of het wel veilig was dat de kinderen bij ons kwamen. Op het feest zelf durfden de ouders de kindjes niet bij ons alleen te laten en zaten ze er zelf bij tot het feestje voorbij was. Mijn moeder had het er ook moeilijk mee en vroeg zich af wat zij moest kopen. Een vrijwilligster van de kerk heeft haar toen geholpen met boodschappen.'

Geïsoleerd opgevoed

'Toen wij jong waren mochten wij niet omgaan met anderen in de buitenwereld. Onze ouders hadden daar hun redenen voor, zoals niet verliefd raken op iemand buiten de Romagemeen-

schap en “anderen hebben niks met ons leven te maken”. Ook de Nederlandse regering stimuleerde dat niet. Aparte school, apart spelen, apart wonen. Het kwam onze ouders wel goed uit, want de Romacultuur was gesloten en kon zo op slot blijven. Wij kinderen werden zo geïsoleerd opgevoed.’

Als het steeds mis gaat

‘Ik heb in de eerste baby- en kinderjaren bij opa en oma gewoond. Ik wist niet beter dan dat zij mijn ouders waren. Vooral oma heeft mij opgevoed als was ik haar eigen kind. Ik woonde de eerste acht jaar bij hen en ging toen niet naar school. Wel ging ik veel uit met mijn ooms en tantes en diende vaak als afleider voor het werk dat zij deden. Als de mensen van school naar mij vroegen was ik niet thuis. Ik kende een mooie kindertijd en had altijd van alles; mooie kleren en duur speelgoed wat ouders van kinderen van mijn leeftijd zich niet konden permitteren. Dat afleider-zijn voor mijn ooms en tantes bij hun werk liep voor mij verkeerd af. Ik werd zo jong als ik was al opgepakt door de politie en uit huis geplaatst en overgebracht naar een pleeggezin ergens in het land. Hoe klein ik ook was, dat leven zinde mij helemaal niet. Het was een burgergezin met burgergewoontes en -eten, zoals stampot en rabarber. Ik heb daar wel Nederlands leren koken en eten. Na een jaar jeugdzorg en pleeggezin mocht ik weer naar huis. Maar weer ging het mis en ik kwam toen in een pleeggezin waarvan de vader Surinamer was en de moeder Javaanse, zonder kinderen. Dat ging helemaal niet goed en na een maand moest ik daar alweer weg. Ik was toen elf jaar en werd overgebracht naar een opvang voor jonge kinderen in Amersfoort. Daar werd ik er door de lei-

ding van beschuldigd dat ik over mijzelf de waarheid niet had verteld. Ze hadden papieren over mij binnengekregen, waarin stond dat mijn opa en oma helemaal niet mijn vader en moeder waren. Toen kwam ik erachter wie mijn echte moeder was. Ik hoorde nu dat mijn echte moeder was vreemdgegaan en dat ik daaruit was voortgekomen. Daarom kon mijn moeder mij niet opvoeden en moest ik naar oma en opa. Dit was een grote teleurstelling voor mij. Toen ik de eerste keer weer thuiskwam was ik zeer boos. Ik was al boos op de burgermensen dat zij mij hadden weggehaald uit het huis van mijn opa en oma en ondergebracht bij burgermensen en nu was ik ook boos op mijn familie dat zij mij bij mijn echte moeder hadden weggenomen. Plotseling viel al mijn vertrouwen bij de mensen weg, zowel bij de burgers als bij mijn eigen familie.

Op mijn twaalfde was ik weer thuis. Ik ging niet naar school en zou hiervoor gestraft moeten worden, maar opa kocht de straf af. Totdat ik dertien was en het weer helemaal mis ging met me. Ik begon te puberen, wilde alleen maar zwarte kleren dragen – wat tegen de traditie was – en sloot mij op in mijn kamer. Daarbij had ik dingen verkocht wat strafbaar was en kwam ik opnieuw met justitie in aanraking. Dit betekende dat ik voor drie jaar naar een soort strafkamp voor jeugdigen moest. Hier verloor ik het lachen en blij zijn. Het dagprogramma was zwaar en ik kwam niet meer buiten. Om 7.00 uur opstaan en douchen. Om 8.00 uur in de groep journaal kijken en daarna taken verrichten, zoals schoonmaken. Van 10.00 tot 12.00 uur lessen op school. Dan eten en van 13.00 uur tot 16.00 uur weer schoollessen. Van 16.00 tot 17.00 nieuws kijken. Om 18.00 uur eten en

vrij en om 20.00 uur naar bed. Eenmaal per maand mocht ik bezoek ontvangen. Hier heb ik letterlijk in mijn broek gedaan en de leiding besteedde daar geen aandacht aan. Afschuwelijk. Ik vond de mensen daar wel fijn, maar uiteindelijk was het vertrouwen in de mens helemaal weg. Op mijn achttiende kwam ik in een pleeggezin vanwege een project van de reclassering. Dat project heette Werken aan Werk. Dat werkte niet.'

3. Verbindenissen

Nomadische achtergrond

De Roma kennen een eigen taal, leer, wetten, regels, werkgelegenheid en beleid. Dat is de ervaringsleer of de levensleer van de nomadische cultuur. Vanuit het verre verleden hebben zij door hun intuïtieve levenservaring zelfstandig kunnen overleven. In Nederland is het nomadische bestaan niet meer mogelijk. Ouderen ervaren dit als een groot identiteitsverlies naast het verlies van zelfstandige werkgelegenheid en vrijheid van leven. Maar dit betekent niet dat het nomadische bestaan in hun levensvisie en houding verdwenen is, zoals de uithuwelijking van hun kinderen op jonge leeftijd.

Huwelijksovereenkomst

'Toen ik twee maanden oud was werd ik uitgehuwelijkt. Ik werd bestemd voor een zoon van een goede vriend van mijn vader. En als ik groot was diende ik met hem te trouwen. Dat hield in dat er geen andere jongen je vriend kon zijn. Een bedrag of de waarde van het goud voor de huwelijksovereenkomst was al afgesproken.'

Verkocht

'Het was normaal dat er geld betaald werd voor een meisje, voor haar schoonheid en voor alles wat de familie had gedaan om haar goed te laten opgroeien. Maar de dochters werden zo wel 'verkocht' aan een andere familie.'

Bruidschat

'Voor mij is er nog een bruidsschat betaald. Ik werd bezit van de man en hij kon met me doen wat hij wilde. Pas toen ik de bruidsschat aan hem terugbetaalde, kon ik me vrijer bewegen en werd het beter. Wij hadden in onze jeugd geen begeleiding van de ouders. Niet op gebied van gezondheid of vrouwenzaken. We moesten het zelf maar uitzoeken en ondervinden. Ik, als jong meisje en jonge vrouw, werd gebruikt voor malafide zaken zoals auto's die op mijn naam werden gezet. De lasten daarvan draag ik nog steeds met me mee.'

Eigen beslissing

'Op mijn vijftiende werd ik uitgehuwelijkt voor 15.000 gulden aan een Roma-jongen uit Duitsland (Berlijn). Dat wilde ik niet, omdat ik een Turks vriendje had. Ik liep van huis weg en kwam vervolgens vier jaar niet thuis. Mijn vriend betaalde de 15.000 gulden terug, maar ik werd geslagen en gemarteld om te stellen en het geld terug te verdienen. Op mijn eenentwintigste maakte ik het uit en belandde enkele jaren in de opvang. Daarna trouwde ik met een vluchteling uit Tsjechië. Door hem is het met de familie weer goed gekomen. Hij is van dezelfde Romastam als de onze. Dat geeft rust. De kinderen dragen zijn naam.'

Afstamming

'De verschillen onder de Roma op allerlei gebied lopen sterk uiteen. Je hebt te maken met culturele verschillen, ook onder de Roma zelf: waar stam je vanaf en kunnen de verschillende stammen met elkaar overweg. Kan er onderling worden getrouwd? Daarnaast leefden Roma in de verschillende Europese landen jarenlang in onderdrukking, in getto's, zonder nationaliteit, stateloos, enzovoort.'

Uitgesproken in een van de groepsgesprekken

Zonder toestemming

'Op mijn twintigste trouwde ik met een Roemeense. Dit was tegen de zin van mijn familie, omdat zij van een lagere stam was dan de onze. Zij werd zwanger van mij op haar negentiende. Omdat mijn familie het huwelijk niet accepteerde, vertrok ik met haar naar Roemenië waar zij vandaan kwam. Daar had ik een goed leven. De levensomstandigheden waren slecht, maar ik voelde mij tienmaal vrijer dan in Nederland. In de zomer woonde ik bij haar familie in een oude verlaten flat, dicht bij de zee. In de flat waren geen faciliteiten, zoals een douche en zo. Omdat wij vlak bij zee woonden, wisten we ons aan het strand. Daar verkochten wij ook genezende modder, gehaald uit de herstellingsoorden. Eigenlijk mochten wij aan de strandgasten onze koopwaar niet aanbieden. Maar ik maakte daar veel geld. Wij brachten gekookte mais aan de man en stenen om eeltvoeten te schuren. Dat was goede business. In de wintertijd trokken we met heel haar familie naar het binnenland. Op een dag ben ik daar opgepakt door de politie. Een Roemeense agent komt naar onze woning. Hij zegt dat ik een buitenlandse persoon ben en neemt mij mee naar het bureau. Vier dagen word ik vastgehouden en dan op het vliegtuig gezet naar Nederland. Elke dag mms'te ik met mijn vrouw. Zij was zwanger, maar mijn familie wilde dat ik haar vergat en zocht een andere vrouw voor mij. Ik hield echter voet bij stuk; mijn vrouw kwam vanuit Roemenië naar Nederland en we gingen wonen in een gewoon huis. Dat beviel mijn familie niet. Zij begonnen mijn huis te bekogelen, zodat ik met haar moest vluchten naar Duitsland, naar familie van mijn vrouw. Ik liet haar daar achter en vertrok naar Italië. Daar

werd ik weer opgepakt vanwege ongeoorloofde praktijken en even gevangengezet. Daarna belandde ik in Frankrijk, bij familie van mijn opa. Ik kon ook daar niet lang blijven en reisde naar Antwerpen. Ik woonde er met een goede vriend. Mijn zelfverzekerdheid kwam terug en ik had daar een goede tijd. Toen mijn vriend vast kwam te zitten ben ik weer teruggedaan naar Nederland en ben weer samen gaan wonen met mijn vrouw en onze dochter. Zij was zwanger van onze tweede dochter. Omdat ik twijfelde of zij wel zwanger was van mij ben ik bij haar weggegaan en vertrok ik weer naar Duitsland. Daar ontmoette ik mijn vriend weer uit Antwerpen die inmiddels vrij was, en we trokken weer samen op. Totdat hij opnieuw werd opgepakt. Ik besloot voorgoed naar Nederland terug te keren om een nieuw leven te beginnen. Daar ontmoette ik iemand van het bureau integratie die het goed met mij voor had en samen met mij het leven zoveel mogelijk weer op orde bracht. Echter, door oude schulden vanwege mijn niet nakomen van betalingen van de verzekering in Nederland struikelde ik weer over de deurwaarders die aan mijn deur kwamen. Daardoor werd mijn uitkering behoorlijk gekort en raakte ik steeds weer in geldnood.'

En nu?

'Mijn vrouw is terug met mijn oudste dochter. Mijn jongste dochter komt terug als ik een ander huis heb. Aan een ander huis wordt gewerkt met hulp van de psychiater. Ik ga onder de bewindvoering uit en beheer dan zelf mijn geld. Er is meer orde gekomen in mijn hoofd en in mijn beleving. Ik ga solliciteren voor werk.'

Van dezelfde groep

‘Omdat de Roma niet meer reizen is het moeilijk om een vrouw of man te vinden uit dezelfde groep. Vaak gaat men in het buitenland jonge meisjes en mannen halen om in de stam te trouwen. Oma zegt: “Je kan je niet vermengen met anderen. Als je hier in Nederland niemand kan vinden van dezelfde groep, dan moet je naar het buitenland gaan”. Tegenwoordig wordt ook Facebook gebruikt om partners van dezelfde groep te vinden.’

Een van de deelnemers aan de gespreksgroep

‘Daar ontmoette ik iemand van het bureau integratie die het goed met mij voor had en samen met mij het leven zoveel mogelijk weer op orde bracht’

4. Traditie en cultuur

Angst voor verlies

De Roma zijn een traditioneel nomadisch volk met een eigen taal en een wetstelsel met reinigings-, omgangs- en strafwetten. Zij houden zich daaraan vast en waken ervoor dat de eigen cultuur en traditie niet verloren gaan. Zij hebben moeite met oppakken van nieuwe kennis en vaardigheden.

Het lijkt onvermijdelijk dat in deze moderne tijd waarin kinderen regulier onderwijs volgen en jongeren ook in de burgersamenleving hun weg zoeken, deze traditie verloren lijkt te gaan. De oudere generatie Roma zonder voldoende scholing of opleiding ervaart het als pijnlijk dat hun nageslacht de traditie en taalkennis verliest.

Op zichzelf

'Oudere mensen waren vroeger streng. We luisterden naar hen; als we dat niet deden dan werden we gestraft. Toen we naar Nederland kwamen leefden we met zes gezinnen op een klein centrum, in barakken. We deelden alles, kleren, eten, vierden samen feest en liepen bij elkaar binnen. Nu we afzonderlijk op onszelf wonen, is het anders. Bij sommigen is de deur op slot. Nieuwjaarsviering is altijd belangrijk geweest in onze traditie. We steken ons in nieuwe kleren en vieren het met elkaar: broers en zussen met hun gezinnen en de grootouders. Vorig jaar was ik met Nieuwjaar alleen thuis. Bij mijn broer was er een feest, maar we waren niet welkom. Soms heeft het omgekeerde plaats van wat vroeger was: we ontwijken elkaar of pesten elkaar zelfs.

Toen we met z'n allen bij elkaar stonden waren we gelijk. Als de een meer had deelde hij dat met de ander. Nu weten we niet meer wat de ander bezit en delen we niet meer. Je moet nu proberen de Romacultuur in je eigen gezinnetje te behouden.

Zelf hebben we ook geen eigendommen meer en zijn afhankelijk van de mensen die geen Roma zijn.

We leven van een uitkering. Alles van ons is bij de ander (gemeentebtenaar bijvoorbeeld) bekend. Vroeger was dit

niet het geval en regelden we heel veel zaken onderling.'

'We deelden alles, kleren, eten, vierden samen feest en liepen bij elkaar binnen'

Rondkomen

'Vroeger leefden we in de Romacultuur en kwamen daarin rond. Omdat wij in de Romacultuur leven maar nu in de burgercultuur moeten rondkomen, gaat het mis met ons.'

Uitgesproken in een van de gespreksgroepen

Eeuwenoude traditie

'De vrouw is het hoofd in het gezin. Zij kookt het eten, zorgt voor de kinderen en helpt ze naar school gaan. Het is moeilijk om haar positie te veranderen. Het is een eeuwenoude traditie. In het verleden mochten Romavrouwen niet werken. Of daar werken waar alleen vrouwen werken. Men was bang dat zij verliefd zouden worden op andere mannen.

Er zijn wel Romavrouwen die buitenshuis werken, maar aanpassen aan de samenleving gaat niet zomaar. In Zweden is men al verder dan hier. Waarschijnlijk draagt de staat daar financieel bij om Romamensen te helpen zich aan te passen.'

Keuzes

'Nieuwe keuzes moeten worden gemaakt en wel in het belang van de kinderen. Kies je voor de wereld van de gadjo (burger) of kies je voor de eigen traditie? Ik kies ervoor kinderen een goede liefdevolle toekomst te geven hier waar ik woon en leef.'

Cultuurveranderingen

Mogen meisjes zich ontwikkelen zoals ze zijn, of moeten ze strak gehouden worden en alleen de Romacultuur volgen en zo worden voorbereid op een Romahuwelijk? In Nederland zegt de wet dat kinderen tot achttien jaar leerplichtig zijn en dat geldt nu ook voor de Roma. 'Ik weet niet hoe ik in de traditie moet staan als de problemen over enkele jaren rond mijn dochter van dan dertien jaar zich zullen aandienen,' zegt de man. 'Nu zit ze op school en draagt niet de traditionele zigeunerklaren. Er is een tussenweg is gevonden. Turkse kleding. De Romawet geeft zekerheid en door deze weet ik dat ze haar maagdelijkheid behoudt zoals onze ouders dat vonden en bepaalden.'

Andere omstandigheden

'We hopen dat onze kinderen goed terecht komen. Wij kunnen het opgroeien van onze kinderen niet meer vergelijken met de kinderjaren van onszelf. Toch staan zij niet ver van ons af en hebben zij de Romacultuur net zo goed in zich zoals wij die hadden, alleen de omstandigheden waarin onze kinderen nu le-

ven zijn heel anders. Van ons als ouders wordt veel gevraagd, zodat de kinderen in die mix van Roma en burgers op de goede weg blijven.'

Nieuwe keuzes

Jonge dertigers maken steeds vaker ook andere keuzes dan de traditionele. Huidige zaken worden belangrijk. Ze vertellen dat zij zich zorgen maken over de opgroeiende meisjes in relatie tot de Romacultuur, de bruidsschat en het op jonge leeftijd trouwen. 'Ik laat mijn kind niet uithuwelijken,' zegt een vrouw vastberaden. 'Ze heeft haar oma erover gesproken en die vertelde dat het uithuwelijken was omdat families zo aan elkaar werden verbonden. Sowieso nooit met een gadjo (burger).'

De man vindt dat zijn dochter moet trouwen met iemand van zijn Romastam. De Romavrouw is van mening dat haar dochter mag trouwen met wie zij verkiest. Zij vertelt de kinderen wel wat zij niet goed vindt en waar de kinderen zich aan moeten houden. Ze wil eigenlijk liever niet dat ze een relatie aangaan met een Romajongen, want dan komen er altijd problemen... 'Maar niet alleen mannen zorgen voor problemen,' zegt ze, 'vrouwen ook, stoken soms zonen tegen hun moeders op.'

Ze zegt bijvoorbeeld dat ze in contact wil blijven met haar kind en dat als ze een schoondochter krijgt deze niet per se van háár hoeft te houden, ze mag van haar eigen moeder blijven houden. De andere vrouw in het gesprek hoopt wel dat haar kinderen met iemand uit de eigen cultuur van de Roma trouwen. 'maar ik accepteer niet zomaar iedereen.'

Verschillen

'In het zoeken naar werkgelegenheid van een Romajongen en een Romameis-

je zijn er nog grote verschillen. Meisjes worden meer beschermd. Jongens gaan vrijer uit. Als het bij een meisje misgaat, is het huis te klein. Als het bij een jongen misloopt, dan poetst men het petje af en het leven gaat weer gewoon door. Meisjes zorgen door minder goed gedrag voor een slechte naam van de familie. Jongens kunnen gemakkelijker hun eigen gang gaan zonder de familie pijn te doen.'

De eigen taal

'Soms is de communicatie moeilijk, omdat steeds onder elkaar Romanes wordt gesproken, de eigen taal van de Roma,' zegt een begeleidster. 'Als in een gesprek wordt overgegaan op een andere taal, dan schakel je degene uit die die taal niet verstaat. Dat is niet goed. Of je moet bereid zijn dat wat in het Romanes wordt gezegd, direct te vertalen in het Nederlands. Wisselen van taal geeft onrust, wantrouwen, onduidelijkheid.' De Romadeelnemer aan het gesprek merkt op: 'Wil je ons onze eigen taal ontnemen? Als je iets duidelijker kunt zeggen in je eigen taal is dat goed, maar zorg dan voor een goede tolk zodat die ander ook beter kan begrijpen wat je uiteindelijk bedoelt. Dat is voor beide partijen helder.'

Geschreven teksten taboe?

Roma zijn niet gewend om teksten over henzelf te publiceren. Men is een mondelinge mededeler. Hoewel er tegenwoordig onder de dertigers en vooral de jeugd ijverig wordt gecommuniceerd op de sociale media, zoals Facebook.

Beeldmateriaal

Later in het gesprek haalt hij een mapje tevoorschijn en laat foto's zien van zijn familie en tantes, allemaal in mooie kleren. Hij laat foto's zien van zijn kinderen. Van zijn vrouw en oma. Hij benadrukt dat zijn familie altijd goed gekleed is, hoe arm ze ook zijn. Dat zij netjes wonen, schoon zijn en alles op orde hebben.

De Romavrouw zegt hierop dat zij op zoek was naar foto's van voorouders, maar moeder heeft gezegd dat deze foto's niet gebruikt mogen worden. Eventueel alleen intern. Ze heeft de opdracht meegekregen dat ze goed moet opletten waar de foto's van de overledenen voor worden gebruikt.

5. Het jonge gezin

Ervaringsleer

De jonge Romagezinnen leven niet allemaal meer op dezelfde wijze als vroeger. Toen werd het leven door de ouders bepaald. De Romadertigers van nu ervaren niet altijd dat zij het onderwijs en een vak leren gemist hebben. Zij hebben de 'school van de ervaring' (ervaringsleer) gehad. Zij zijn opgegroeid in de moeilijke jaren. Samen met hun ouders hebben zij de veranderingen meegemaakt van het rondtrekken, de migratie en nu de integratie.

Zij leven ook niet zoals de burgerdertigers. Op jonge leeftijd hebben Romavrouwen vaak al een huishouden met soms vijf, zes kinderen, terwijl de gemiddelde burgerdertiger op die leeftijd nog niet aan kinderen krijgen toe is.

Omdat velen van hen geen inkomen hebben uit regulier of zelfstandig werk en afhankelijk zijn van de minimale sociale uitkering, zijn de financiële lasten zwaar. Jonge ouders hebben hun handen vol aan de kinderen, om ze te voeden en te kleden, ervoor te zorgen dat ze dagelijks onderwijs volgen en participeren in de samenleving. Is er ziekte of zijn er psychische of lichamelijke beperkingen onder de ouders dan heeft dat gevolgen voor de schoolgang van de kinderen. Oudere kinderen, zelf soms nog jong, moeten dan de ouders vervangen. Jonge gezinnen kunnen niet meer zo vanzelfsprekend rekenen op hulp van de naaste familie of verwanten. De gevolgen zijn dat de gezinnen te maken krijgen met grotere problemen en dat soms jeugdzorg er bij te pas moet komen. Zijn het eenoudergezinnen dan zijn de lasten nog zwaarder, vooral wanneer de onderlinge familiehelp beperkt is of afwezig.

Op zichzelf

'Grote gezinsgroepen bestaande uit bijvoorbeeld vader, moeder, kinderen en aangetrouwden met kinderen, leven vaak op zichzelf. Door hun leven en werken bouwen zij een eigen bestaan op. Hierin willen zij niet gestoord worden. Dit bestaan moet ook beschermd worden tegen indringers (andere familieleden) en tegen de buitenwereld. Vertrouwen is een groot goed. Grote gezinsgroepen kunnen het leven voor andere familiegroepen erg zuur maken. Het vertrouwen in elkaar is moeilijk.'

Wat je achterlaat

Ze vertelt dat ze de reclame van DELA gezien heeft en dat die haar raakte. Daarin wordt gezegd:

Wat je meegeeft is wat je straks achterlaat. 'Als je kinderen krijgt, is het zo belangrijk dat je ze dingen meegeeft,' zegt ze,

'wat je belangrijk vindt. Maar je laat je kinderen ook in moeilijkheden achter. Omdat ouders betrokken kunnen zijn bij criminaliteit, veroorzaken zij problemen bij de kinderen.'

Tijgerin

'Als ik geen kinderen had gehad was ik blijven stelen. Nu heb ik alles over voor mijn kinderen en wil ze in de goede richting helpen. Ik ben een tijgerin voor mijn kinderen.'

Romavrouw in de gespreksgroep

Gestraft

Het verleden speelt een grote rol in het handelen van nu. Ze vertelt het verhaal van haar dochter die vorige week op

een avond zoek was. Normaal moet zij om acht uur thuis zijn. Ze bleek met een vriendje in de speeltuin te zijn. Zij, de moeder, heeft haar straf gegeven: vier maanden huisarrest. Ook gaf ze haar dochter een flinke klap in het gezicht, omdat ze zo erg geschrokken is van haar gedrag. Ze vindt dat ze best een vriendje mag hebben, maar ze moet blijven gehoorzamen. 'Ik ben vroeger weggelopen,' zegt de moeder, 'en mijn vader heeft mij gestraft door mij zeven jaar lang niet meer te kennen. Als ik later Boven ben moet ik rustig terug kunnen zien op mijn kinderen en weten dat ze het goed maken. Dat ze niet op het verkeerde pad zijn geraakt, een vak hebben geleerd en zelf de kost kunnen verdienen. Dan heb ik rust.'

'Als ik later Boven ben moet ik rustig terug kunnen zien op mijn kinderen en weten dat ze het goed maken. Dat ze niet op het verkeerde pad zijn geraakt, een vak hebben geleerd en zelf de kost kunnen verdienen. Dan heb ik rust'

In een pleeggezin

Zijn kinderen zijn ondergebracht bij een pleeggezin. 'Ik leef met mijn zus en twee kindjes. Het huis is te klein. Mijn zus is nu officieel op mijn adres ingeschreven. Zij heeft geen uitkering.'

Hij vertelt over de impasse tussen hem, zijn familie en zijn gezin. Hij hoort bij de familie, komt er wel op bezoek, maar moet op elk woord letten om niets verkeerd te zeggen.

Binnenkort volgt een rechtszaak in Duitsland over zijn jongste dochter. De zaak gaat over het recht om het kind terug te krijgen, of hij en zijn vrouw huisvesting hebben en middelen om het kind op te voeden. Een begeleidster helpt bij het zoeken naar een woning. Zaak is dat er binnen drie maanden een huis ter beschikking is. Als hij niet naar de rechtszaak gaat, verliest hij het recht zijn dochter terug te krijgen.

Het verhaal gaat

Haar zus en haar man zijn met hun baby zeventien jaar geleden betrapt bij het zakkenrollen. Zij vluchtte en haar man bleef achter bij de familie met de baby. Het kind werd hun door de jeugdreclassering ontnomen en ter adoptie gegeven aan een Nederlands pleeggezin. Er zijn veel pogingen door de familie gedaan om te achterhalen waar het kind woonde, maar het werd niet gevonden. Tot enkele weken geleden. De Roma-vrouw krijgt een telefoontje; de man aan de andere kant van de lijn vertelt dat hij de baby was die, vier maanden oud, bij hun familie was weggenomen. Ze vertelt hem dat zij zijn tante is. Tijdens dit telefoongesprek is de jongen behoorlijk overstuur en zij zelf zenuwachtig. Hij zegt vanaf zijn twaalfde jaar gezocht te hebben naar zijn familie. Vanaf die tijd werd hij onrustig, is hij gaan blowen en kwam hij met justitie in aanraking. Hij voelde zich eenzaam. Op Facebook is hij verder gaan zoeken en deed ook bij de politie navraag. Eerst kreeg hij te horen dat er geen familie in Nederland woonde. Later dat het beter voor hem

was niet met zijn familie in aanraking te komen. Zijn moeder zit in Spanje, maar men kan geen contact met haar krijgen. Met vader in Duitsland zijn pogingen gedaan om contact te krijgen. Dit is gelukt, maar het heeft niet tot een ontmoeting geleid.

De pleegouders van de jongen hebben haar, de tante, inmiddels bezocht. Zij zeggen dat het voor hem een hele opluchting is dat hij zijn familie heeft gevonden. Verschillende keren is hij nu bij haar geweest en heeft daar gelogeed. Tante vindt het belangrijk dat hij de familie leert kennen, ook in verband met de gezondheidssituatie van de familie. Er zijn veel hartpatiënten. Stapje voor stapje kan de jongen de familie leren kennen. Hij zit nu op een praktijkschool en leert voor timmerman. Ook heeft hij een vriendin. Hij belooft zolang bij zijn pleegouders te blijven wonen en zijn opleiding af te maken.

Maar het gaat toch mis. Zijn pleegouders sturen hem weg en hij komt terecht bij zijn tante. Dat geeft ook problemen. Vervolgens gaat hij naar de crisisopvang en later naar begeleid wonen. Tante zegt: 'De pleegouders hebben hem niet in de hand kunnen houden en hij is

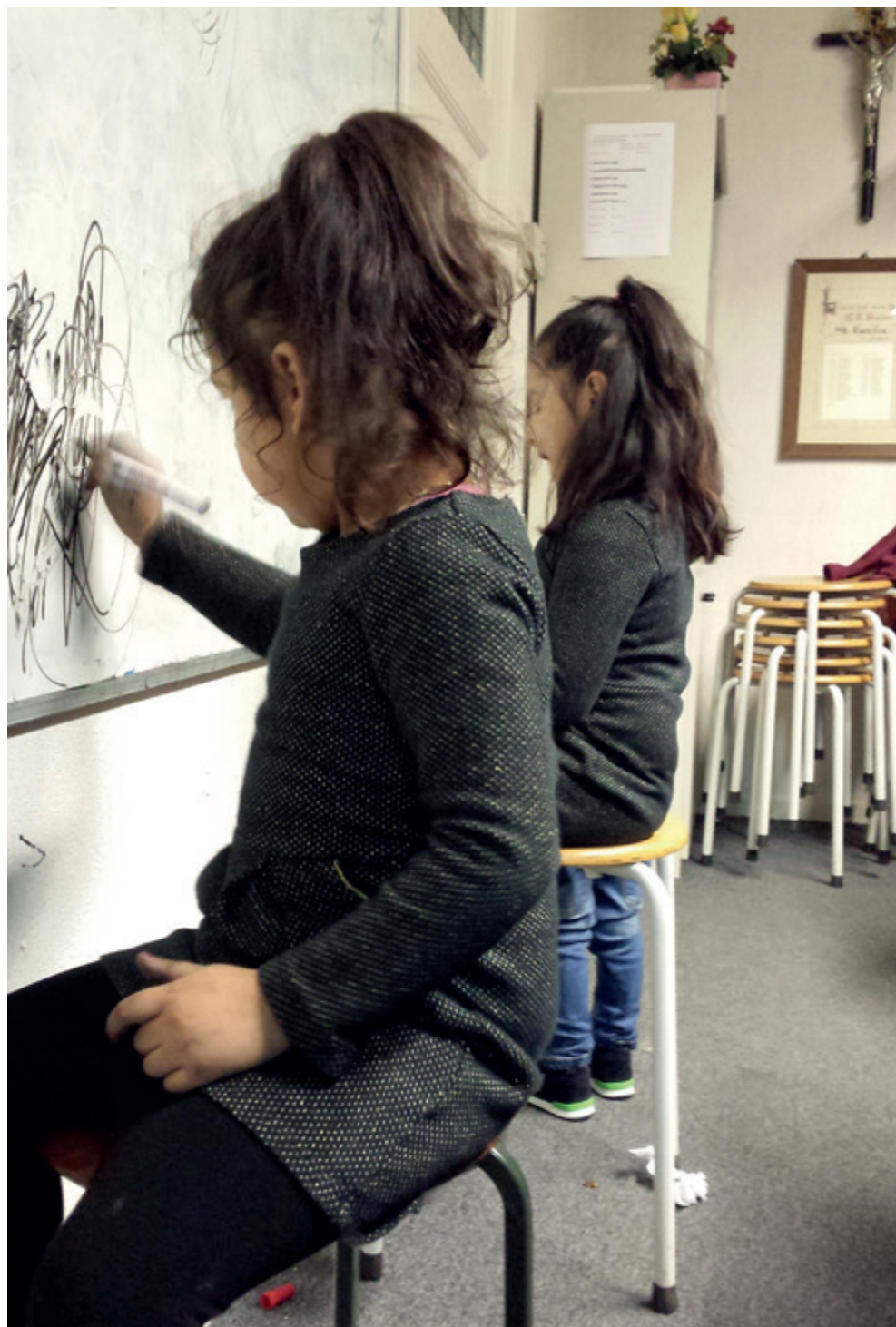
een 'straatjongen' geworden. Waren zij geïnteresseerd genoeg in waar hij oorspronkelijk vandaan kwam? En waarom kunnen Roma geen pleegouders zijn van kinderen die uit gebroken Roma-gezinnen komen?

Nu zeg ik tegen hem: "Ik vind het heel erg dat het zo met je gaat. Ik kan je niet in huis nemen; ik moet aan mezelf denken en aan mijn kinderen. Maar ik help je door een weg te zoeken met de voogd en zo. Je bent hier altijd welkom voor een bezoekje en we houden contact met je, ook via maatschappelijk werk."

Nog een verhaal

Twee van haar kinderen, een jongen en een meisje, zijn weggelopen bij de pleegouders en zijn nu weer thuis. Er zijn spanningen in het gezin en er is angst over de aanwezigheid van vooral de jongen. Bang dat de politie onverwacht voor de deur staat (dag of nacht) om hem weg te halen. Zij spreekt de zorg uit over de middelen van bestaan met twee extra kinderen. Van de andere kant meent ze het als moeder goed te doen om de kinderen niet zomaar de straat op te sturen.

6. Kinderen en onderwijs

Leerplicht

Veel Romakinderen en -jongeren zijn van een generatie waarvan de ouders en grootouders analfabeet zijn en zelf geen of weinig onderwijservaring hebben en dus de kinderen niet kunnen helpen met hun huiswerk. In de nomadische cultuur was er geen onderwijs en in de overgangsjaren naar het sedentair bestaan leven in Nederland werden kinderen gemakkelijk thuis gehouden, zonder dat daar sancties tegenover stonden. Door de huidige leerplicht heeft de jonge generatie ouders veel moeite hun kinderen, vooral in moeilijke gezinsomstandigheden, onderwijs te laten volgen. Voor meerdere Roma blijkt het onderwijs voor de kinderen nog steeds een grote stap te zijn. Er is angst naar de burgersamenleving. Vertrouw je je kind toe aan scholen en aan vreemden voor onderwijsbegeleiding? En hoe is de relatie met leerkrachten?

De meeste kinderen doorlopen nu het basisonderwijs en stromen door naar vervolgoopleidingen. Het vervolgonderwijs kent echter een grote uitval, waardoor de werkgelegenheid in gevaar komt. Geen opleiding betekent geen werk.

Bemiddeling

Ze heeft een zeer bewogen ochtend achter de rug. Haar zoon wilde niet uit bed en niet naar school. Gestrest heeft ze hem naar school gebracht. Daarna heeft ze het hoofd van de school gebeld en de onderwijsinspectie van de gemeente en om raad gevraagd. De verhoudingen tussen haar zoon en de leerkracht zijn vastgelopen. Een begeleidster die tijdens dit gesprek aan tafel zit, zal het hoofd bellen en proberen te bemiddelen. De moeder zegt: 'Hij is mijn enige zoon naast mijn dochters. Ik wil dat hij het laatste jaar goed afmaakt en volgend jaar naar een andere school kan en iets wordt: automonteur, wat hij graag wil. Nu lijkt zijn leven te worden verpest door een juffrouw die hem niet begrijpt. Hij is misschien aan het puberen en daar heeft ze geen oog voor of ze kan er niet mee omgaan. Er moet vlug iets gebeuren.'

Door bemiddeling van de tussenpersoon is de sfeer op school verbeterd. In de relatie met de juf gaat het beter. Er komt meer rust voor haar zoon. Over het niveau zijn geen zorgen. Hij heeft nog een half jaar te gaan en dan kan hij naar

een vakschool.

Het is de tussenpersoon en de moeder opgevallen dat tijdens de gesprekken waarbij de bemiddelaarster aanwezig was, de houding van het onderwijspersoneel en begeleiders anders is dan wanneer de moeder alleen met hen praat.

Hierna komt het onderwerp ter sprake wat een goede school is. 'Liever thuis dan naar school,' zegt de man die voor zijn dochtertje zorgt. Maar het kan niet anders.

Meer aandacht

Kan er dan een schoolproject starten voor Romakinderen? Dat deze kinderen extra les krijgen. 'Romakinderen lopen achter, vooral met de Nederlandse taal. De vraag is of de school extra les kan geven door een onderwijzer die extra ondersteuning geeft. Nu vraag ik hulp en ik krijg geen hulp. Als ik nu geen hulp krijg, gaat het over een paar jaar mis en ben ik mijn kinderen kwijt. Ik weet hoe het gaat. Heel veel Romakinderen lijden hieronder. Zij kunnen niet helemaal mee op de basisschool en in het voortgezet onderwijs gaat het dan mis.

Ik pleit ervoor dat er op de basisschool meer aandacht is voor de Romakinderen. De ouders krijgen de schuld als het met de kinderen misgaat. En de ouders zelf weten niet wat ze moeten doen.'

Naar school?

Hij neigt naar het verleden maar moet concrete stappen nemen voor zijn dochter die nu bij hem woont. De moeder van het kind, zijn ex, is gevangen genomen en de rechter heeft bepaald dat het meisje bij hem mag wonen. Zij moet onderwijs volgen. Ze heeft de Duitse nationaliteit, spreekt Duits en Romanes en moet nu in Nederland naar school. Hij zegt steeds: 'Voor mij hoeft ze niet naar school.' Een Romavrouw in het gesprek zegt hem: 'Je ontnemt je kindje het plezier en het recht om naar school te gaan.' Op dat moment stond haar eigen dochter achter haar op het bord te schrijven en je zag haar meeluisteren en verbaasd reageren. 'Onze kinderen,' zegt ze, 'mogen niet de dupe zijn van ons verleden en wat wij allemaal hebben meegemaakt.'

Hoe zit het precies?

'Ook wij denken soms te snel dat mensen negatief zijn. Op school heb ik in een gesprek met de juffrouw gelijk gedacht dat ze heel negatief was en dat ze op een vervelende manier naar ons als Roma keek, maar later bleek dat ze juist heel positief was maar dat ik het niet goed had begrepen.'

Romavrouw in de gespreksgroep

Wel of niet?

'Mijn zoon had straf gekregen omdat hij een schoolgenootje duwde en hij vertelde mij dat het andere jongetje ook geduwd had. Ik ben naar school gegaan om te klagen dat hij wel straf kreeg en die ander niet, maar toen hoorde ik dat het andere jongetje net zoals hij ook was gestraft.'

Verkeerde opmerking

'De juffrouw op school had mijn zoon bij een kleine overtreding – hij trapte een softbal weg – berispt met de opmerking: "Als je dit doet, word je nooit een automonteur." Dat kwam bij hem hard aan. Hij vertelde dit thuis en ik heb de juffrouw daarover gebeld. Zij vond het zelf ook geen goede opmerking.'

Conclusie

Ze concluderen: het is dus belangrijk om goed uit te zoeken hoe het zit.

7. Gezondheid

Zorgen

Roma, vooral de vrouwen, moeten hard werken in het gezin. De zorg voor (een groot aantal) kinderen staat voorop. Roken, weinig beweging, ongezond of te vet eten geeft problemen van hart en bloedvaten. Stress komt veel voor door onderlinge familieproblemen, te weinig inkomen, schulden of een moeizame relatie met hulpverleners, ambtenaren, onderwijzend personeel of burgers in de wijk.

Erfelijk

‘Mijn ouders waren in Bosnië gewend aan vet koken. Alles ging in een grote pan en er werd met veel vet gebakken. Misschien is dat ook de reden dat ik niet zo gezond ben. Ik had als kind al veel last van bronchitis. Toen ik dertig jaar oud was begon mijn hart op te spelen. Pas later is ontdekt dat mijn kleine bloedvaatjes verstopt zitten. De dokter zei mij dat hij liever had gezien dat de grote bloedvaten verstopt hadden gezeten, dan was er iets aan te doen. Nu het de kleine zijn kunnen zij niet opereren. Ik ben wel gedotterd. Dat is een hele verbetering. De dokter zegt dat het erfelijk is. Dat klopt wel, want mijn vader en oma hadden hetzelfde. Lang heb ik last gehad van de gal. Ik ben daar vaak voor naar het ziekenhuis gemoeten. Het schijnt een klein steentje geweest te zijn dat door de artsen niet werd ontdekt. Totdat het ernstig opspeelde en ik acuut moest worden geopereerd. Het werd mij bijna fataal. Toen de operatie voorbij was, verdween het zout uit mijn lichaam en heb ik kantje boord gelegen op de intensive care met allemaal slangetjes en zo.

Ik kook niet meer zoals mijn ouders deden. Ik zorg dat de kinderen goed bewegen, veel buiten spelen, veel lopen en aan sport doen.

Ik heb genoeg aan mijn drie kinderen. Ik zal geen kinderen meer krijgen en dat zou ik ook niet willen en kunnen. Ik doe alles voor ze. Als ik geen kinderen

had hoefde voor mij het leven niet. Ik heb in mijn nog korte leven al te veel mee moeten maken. Mijn gezondheid is slecht. Graag wil ik meer sporten zodat ik weer meer energie krijg en beter voor mijn kinderen kan zorgen.’

Ze gaat nu een kleine sportstudio inrichten in een kamertje in haar huis. Zelf knapt ze de ruimte op en zoekt voor sportbenodigdheden op Marktplaats.

Gezonde voeding

‘Er wordt gezegd dat gezonde voeding te duur is voor mensen met een uitkering of in de schuldsanering. De vraag is of dat werkelijk zo is. Kun je gezond eten ook als je minder te besteden hebt? Zijn er goedkopere levensmiddelen, groenten, vis, vlees in de winkels die ook gezond zijn? Zijn er recepten verkrijgbaar over gezonde voeding en minima?’

Voedselbank

Er is weinig vertrouwen in de voedselbank: levensmiddelen zijn over de datum, bijvoorbeeld. Een aanbeveling vanuit de groep is: restvoedsel is gratis, dus neem het aan en haal uit het pakket wat goed is. In het verleden werd er wel voedsel weggenomen uit bijvoorbeeld de Edah-afvalcontainer. Men zocht naar goede resten en wat niet goed was namen toch niet mee.

8. Geld, schulden en armoede

Gebrek aan inkomsten

Meerdere Romagezinnen leven onder de armoedegrens. Er is geen werk, geen eigen inkomen. Er zijn schulden, geen reserves en vele monden om te voeden. Voor veel ouders is het pijnlijk om door gebrek aan inkomsten en bijverdiensten in de schuldsanering terecht te komen. Zij zijn afhankelijk van het sociale uitkeringssysteem en gedwongen gebruik te maken van de voedselbank of van caritasgelden. Niet zelden moeten zij hun auto of caravan verkopen, omdat deze niet passen in de schuldsanering.

Geen reserves

'Er zijn geen reserves. Vroeger was er bij families goud. Dat ging de burger niet aan. Er waren geen spaarrekeningen. Geld moest rollen. Inkomsten werden direct weer uitgegeven. Dus moest er ook weer direct geld komen. Leningen onder elkaar kende men wel en zijn er nog steeds. Maar onderlinge geldstromen maken de sociale dienst argwanend.'

Geldzorgen

'Ons grootste probleem zijn geldzorgen. Ik waak ervoor om niet meer te stelen zoals wij vroeger moesten als we in geldnood zaten. Al vele jaren is er een bewindvoerder. De bedoeling was dat er een onderzoek naar schuldsanering in gang zou worden gezet. Ik heb ervaren dat ik lang door de bewindvoerder aan het lijntje gehouden ben. Door middel van hulpverleners wordt er nu werk van gemaakt en binnen enkele weken hopen we gerechtelijk in de schuldsanering terecht te komen. Wij, ouders, zitten te popelen om zelf te kunnen verdienen. Dat zou kunnen als die schulden zijn opgelost. Mijn zoontje van twaalf zegt al: 'Mama, ik wil later automonteur worden en dan ga ik geld verdienen en hoef je dat niet meer aan iedereen te vragen als je tekort hebt.'

Afhankelijk

'Wij hebben enige vastigheid door een

huis en een uitkering en drie kinderen die naar school gaan. We zouden zo graag werken maar dat blijkt een onmogelijkheid. Allebei hebben we schulden en er wordt geprobeerd ons in de schuldsanering te krijgen. Al jaren wordt hieraan gewerkt. Ze krijgen al onze schulden maar niet op een rijtje. Wij begrijpen de hele procedure niet en zijn erg afhankelijk van wat voor ons allemaal geregeld wordt door dan weer de ene dan weer de andere maatschappelijke werker.'

Begrip

'Voor een betere toekomst van de dertigers en hun gezinnen is het belangrijk dat er meer begrip komt voor de situatie waarin zij verkeren. Soms zijn problemen onder Roma complexer dan bij niet-Roma.'

Een begeleider van de gespreksgroepen

Wordt dat betaald?

Ondertussen heeft hij bezoek gehad van een deurwaarder. Het porselein, de stoelen, tafels, de wasmachine en nog meer spullen zijn meegenomen. Het huis is niet meer om in te leven.

Vanwege zijn schulden vroeg hij enkele jaren geleden zelf om beschermingsbewind, ook vanwege die opdringerige

deurwaarders. Maar na al deze jaren onder bewindvoering zijn de schulden gestegen, is het negatieve saldo van zijn bankrekening opgelopen en kan hij er geen gebruik meer van maken.

Hij klaagt de bewindvoerder aan en stapt naar de rechter met het verzoek om een andere bewindvoerder. In de tussentijd zit hij zonder weekgeld. Zijn vraag is echter van andere aard: 'Wordt een aanklacht door de bijzondere bijstand betaald?'

Later vertelt dat hij onder de bewindvoering uitgaat en zelf zijn financiële zaken behartigt. Tenminste: de komende rechtszaak gaat daar over.

Pampers

Ze is het niet anders gewend, de uitzichtloze situatie van haar ouders, het verblijf van haar man in het buitenland, de armoede, het onzekere perspectief, de toekomst van haar kinderen. Allebei zijn ze nog niet zindelijk wat haar doet verzuchten: 'Weet u wat die pampers tegenwoordig kosten?'

Romavrouw in een interview

*'Wij hebben net zo goed even weinig te besteden als anderen en toch moeten we het daarmee doen.
Het probleem is: wij willen meer'*

9. Werkgelegenheid

Waar is werk?

De grootouders en meerdere ouders van de huidige dertigers trokken nog rond voor hun dagelijkse levensonderhoud. Voor die kostwinning van toen is er voor henzelf en voor hun kinderen – nog steeds – niet veel in de plaats gekomen en moeten velen met weinig, niet zelf verdiende middelen, rondkomen. De jonge ouders van nu worden geacht zich voor honderd procent aan het sedentaire leven aan te passen en nu en in de toekomst in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Dit is een grote opdracht door veelal een gebrek aan opleiding en het geringe aantal banen dat men voor deze groep heeft. Daarnaast speelt of ze in loondienst willen werken, want ‘dat zit niet in onze cultuur’. Dit geeft de kwetsbare positie aan waarin zij nu verkeren.

Hoe kom je aan geld?

Veel Roma zijn eenlingen die op een eigen, individuele manier aan de kost proberen te komen. Vanwege de behoefte aan geld komt de vraag naar voren hoe je eraan komt. Stelen ligt voor de hand. Het verhaal gaat dat de zigeuners bij het kruisigen van Christus de nagel, de spijker, gestolen hebben waarmee Jezus gekruisigd is. Uit beloning daarvoor mogen zij stelen...

‘Stelen ging vroeger als vanzelf. Dat is aangeleerd. Onze ouders leerden je dat. Zij stimuleerden ons om daar steeds beter en handiger in te worden, alerter, scherper, behoedzamer, met een strak gezicht, niet vluchten, niet haasten, net doen of er niets gebeurd is, zodat de pakkans klein is. Opa zei: “We mogen stelen, van jong tot oud. Zo is het beschreven en zo zal het altijd zijn.”

Wat willen ze?

‘Romajongeren blijken sneller volwassen te zijn. Zij zijn van kleins af aan gewend met volwassenen op te trekken, de gesprekken mee te maken van de ouderen en overal met hen naar toe te gaan.

Voor een jongen van achttien jaar die wel stage heeft gelopen maar niet direct een vak heeft geleerd, is het moeilijk vast werk te krijgen. Misschien is het

voor meisjes gemakkelijker als tenminste de Romatraditie daarmee instemt. Een meisje mag niet elk willekeurig werk doen.

Bij de jongens is het moeilijker te bepalen wat ze precies willen. Thuis zijn ze vaak verwend: ze hebben alles mogen doen. Er is vaak veel aandacht en zorg besteed om de jongens op school te houden en aan een stageplek te helpen. Is de leerplicht voorbij, dan hebben ze geen zin meer om door te leren en zijn ze blij weer vrij te zijn. Of de jongeren moeten duidelijk een vak hebben geleerd waarin ze zich kunnen uitleven en waarin ze werk kunnen vinden. Maar dit laatste lijkt nog een droom te zijn voor velen.’

Buiten de boot

‘Voor veel jongeren blijkt het moeilijk te zijn om werk te vinden. Misschien is wel 90% van de jongeren in aanraking geweest met justitie. De werkgever vraagt een bewijs van goed gedrag. Dat kan dan niet gegeven worden. Dus val je buiten de boot.

Of je hebt een achternaam die minder goed bekend staat, waardoor er vooroordelen zijn. Ook dan maak je geen kans op werk. Er zijn Roma die hun achternaam veranderen om zo de vooroordelen te ontwijken.’

Tolken

'Ik word door de gemeente gebeld om te vertalen. Er is geen Romabeleid bij de gemeente. Dus gaat het niet over de Roma, maar over een taal die vertaald moet worden.'

Romadertiger in de gespreksgroep

Voorbeeld

'Als ik kranten verkoop bij de kerk gaat mijn dochtertje mee. Zij ziet precies wat ik doe, hoe ik mensen aanspreek en de krant verkoop. Zij leert dit van mij en zal het straks zelf ook kunnen.'

Geen werk

'Wij zijn dertigers. Wij hebben geen werk en leven van een uitkering. De kinderen zitten op school en als we die niet naar school sturen worden we gekort op de bijstand. Ik zit in de schuldsanering die drie jaar duurt. Tijdens die periode kan ik niet werken. Als we willen gaan werken is het risico groot dat we geen passend werk vinden of het werk niet kunnen houden. Het bedrijf vraagt ritme en structuur. Als wij werken stopt de uitkering. Zijn de identiteitspapieren niet in orde, dan is werken voor de kost ook geen optie.'

Eisen

'Werkgevers vragen opleidingen en diploma's. Bijna 100% van de jongeren voldoet daar niet aan. We kennen verschillende Romajongeren die werk hebben. Die bijvoorbeeld pakjes rondbrengen van DHL. Dan heb je alleen een rijbewijs nodig en je moet kunnen lezen en schrijven.'

UWV

'In het gesprek bij het UWV gaat het

over de stand van zaken. Ik erger me in eerste instantie aan de ambtenaar die erg jong is. Hij blijkt echter goed op de hoogte te zijn van mijn dossier. Ik geef aan graag in loondienst te willen werken en af te komen van de uitkering van de sociale dienst. De ambtenaar zegt dat mijn gezondheid niet stabiel genoeg is om arbeid te verrichten in loondienst. En dat ik de eerstkomende tijd aangewezen ben op de uitkering.'

Eigen talenten

'Ik spreek Duits vanwege mijn verblijf in Duitsland, Engels door de school en op straat, Servisch en Russisch van huis uit, Italiaans, Hongaars en Roemeens (de taal van mijn vrouw), Romanes en Nederlands. Wil je wat bereiken en aan de kost komen in de landen waar je verblijft, moet je de taal leren en met de mensen kunnen praten. Misschien kan ik tolk worden zoals mijn oom ook veel tolkwerk doet. Ik wil wat betekenen voor mijn eigen volk. Ik was op mijn twintigste getrouwd. Daarna is er veel misgegaan. Ik heb toen alles moeten leren in gevangenissen en daar getuigschriften behaald. Maar ondertussen kan ik er niets mee. Mijn strafblad is een struikelblok voor een eventuele werkgever.'

Volhouden

Hij vertelt dat hij twee Romajongeren die al een eigen gezin hebben aan werk heeft geholpen bij Mc. Donalds. Hij kent er de manager en hoorde dat er personeel gevraagd werd. Met de betreffende werkzoekers is hij ernaar toe gegaan. Allebei hebben ze nu werk: afwassen en schoonmaken. Er is voor hen ook een contract. Ze zijn er blij mee. Hij vertelt dat je moet aanhouden, ook bij de gemeente. 'Wij, Roma, krijgen

vaak nee te horen. Waarom is het nee, vraag ik dan. Als ik geen duidelijk antwoord krijg blijf ik stijfkoppig doorvragen, of ik blijf zitten, net zo lang tot ik een eerlijk antwoord krijg.'

Twee werelden

'Onze contacten met Oost-Europa zijn veelvuldig, zonder dat we erom vragen of erop zitten te wachten. Wij lijken wel een landingsplaats voor de Roma uit het buitenland, zelf soms ook verschoppelingen die op zoek zijn naar werk en onderdak. Zij vragen ons om te bemiddelen. Ze zeggen tegen ons: "Julie hebben het gemaakt. Help ons ook een beetje." Bijvoorbeeld die familie die al langere tijd in België verbleef en die nu hier tijdelijk enkele kamers huurt bij Marokkanen. Of die man die hier enkele maanden ongeschoold werk heeft kunnen doen, maar is ontslagen en nieuw werk zoekt. Weer een ander kwam hier op doorreis naar Engeland, waar hij zijn zoon gaat opzoeken.

Wij zitten dus in twee werelden. Wij zijn zelf nog niet eens ingeburgerd, terwijl ik hier geboren ben, en we hebben als het ware het huis vol zitten met mensen uit Oost-Europa die hier hun toekomst zoeken. De mensen die hier langskomen kunnen wij niet afwijzen. Zij zijn vaak familie en kennissen van onze beide ouders en van mijn man zijn kant. Onze cultuur predikt gastvrijheid. De Nederlandse burens en mensen in de straat zijn ten opzichte van al onze gasten in ons huis terughoudend en zijn ze zelfs vijandig gezind. Ook daar hangen wij weer tussenin. Ik ben erg aan rust toe. Al die werelden om mij heen worden me vaak te veel. Om de haverklap moet ik worden opgenomen in het ziekenhuis, omdat mijn lichaam en geest opspelen. In het ziekenhuis worden ze weer moe van mij. Ben je er nu al weer, hoor ik dan zeggen.'

Koelkast

'Wanneer je je huis openstelt voor mensen stel je ook je koelkast open. Als de mensen dan weer weg zijn heb je niks meer. Met familie werkt het vaak zo: dat jij zorgt voor hen, maar zij niet altijd voor jou.'

Romavrouw in een van de gesprekken

Verwachtingen

'Wij, Romadertigers, zijn kinderen van migranten en moeten zelf een toekomst opbouwen. In Nederland is iedereen gelijk. Dat was vroeger niet. Dat is in de laatste eeuw gegroeid. Nu is dit de gewoonste zaak. Maar nog niet voor de migranten en vluchtelingen, vreemdelingen die uit een andere traditie komen en zomaar worden 'overgeplant'.

De Roemeense Roma die hier geld komen verdienen, zijn geen migranten. Zij willen hier niet blijven wonen maar alleen wat verdienen om dat mee te nemen naar Roemenië. Vaak hebben zij in Roemenië eigendommen, zoals een huis. Het is moeilijk te bemiddelen voor deze Roma. Zij komen hier naar Nederland en hebben hoge verwachtingen. Mensen denken dat wij zomaar alles voor elkaar kunnen krijgen: een baan, geldige papieren, onderdak, een uitkering. Ook mensen tijdelijk in huis nemen wordt soms verwacht. Wij komen dan zelf in problemen met de huisvesting, door overlast, zogenaamde fraude, financiën, enzovoort.

Vaak is het werk dat je voor hen doet on dankbaar. Je moet er veel voor over hebben, maar uiteindelijk is het resultaat dat het niets uithaalt en teleurstellingen geeft als iets niet gelukt is. Je krijgt er weinig dankbaarheid en beloning voor terug.'

10. Discriminatie

Diep geworteld

Vanuit het verleden kennen de Roma de uitsluiting van de samenleving en de vervolging in de Tweede Wereldoorlog. De burgersamenleving is voor het gevoel van de Roma ('Wij blijven altijd die zigeuners') nog steeds niet altijd even veilig vanwege de hedendaagse politieke en rechtse stromingen en uitlatingen naar minderheden. In de samenleving liggen er discriminerende houdingen en instellingen op de loer. Deze komen aan de oppervlakte bij negatieve incidenten waar Romakinderen of hun ouders bij betrokken zijn.

Zakkenrollen?

Hij krijgt een telefoontje van zijn advocaat en vertelt dat hij was aangehouden door een politieman in burger op het plein. 'Ik deed niks,' zegt hij, 'ik kwam gewoon het plein oplopen. Ze zeiden dat ik bezig was met zakkenrollen.'

Fraudegevaarlijk

Bij Radar (het bureau voor gelijke behandeling en tegen discriminatie) heeft hij zijn beklag gedaan, Hij kan geen bankrekening bij ABN AMRO openen omdat hij 'van de Roma' is en daardoor volgens de bank 'fraudegevaarlijk'. Radar gaat contact opnemen met de bank.

Gestolen?

'Er was een portemonnee van iemand gestolen. Op de camera zagen ze dat deze vrouw even met mij praatte. Later was haar portemonnee weg. Krijg ik de schuld!'

Stevige taal

Nog een geval waarvoor hij zich heeft gewend tot Radar: over discriminatie op het station. Bij de poortjes worden hij, zijn dochter en enkele familieleden met stemverheffing aangesproken door een NS-ambtenaar: 'Jullie zigeuners!' De Romavrouw in het gesprek vertelt

over een incident in de buurt, waarbij door een burgervrouw wordt geroepen: 'Jullie moeten oprotten en teruggaan naar India!'

Als je maar een achternaam hebt zoals die van ons, kunnen ze je overal van beschuldigen'

Achternaam

Uitgebreid vertelt ze het hele verhaal over haar zoontje met wie zij deze week bij de politie moest komen in verband met vermeend vandalisme. Een burger, een wat oudere man, zei de jongen te hebben gezien, maar verwisselde hem met een van de andere jongens die het eigenlijk hadden gedaan en die waren weggelopen. De man volgde haar zoontje tot aan haar huis en heeft hem vervolgens aangegeven. Maar de zaak wordt alsnog rechtgezet en ze laat een brief zien van de politie dat de zaak is geseponeerd. Het laatste zinnetje van haar relaas is: 'Als je maar een achternaam hebt zoals die van ons, kunnen ze je overal van beschuldigen.'

11. Religie

Geen gemeenschappelijke godsdienst

De Roma kennen geen gemeenschappelijke godsdienst. Tijdens hun nomadische reizen namen zij veelal de religie over van het land waar zij verbleven.

Roma voelen zich weinig verbonden met een gevestigde structuur of kerk. Rituelen als een bedevaart, doop of begrafenissen vinden plaats binnen de eigen groep, terwijl het instituut Kerk volgens hen duidelijk tot de gadjéwereld (burgerwereld) behoort. Wel houden zij regelmatig grote religieuze bijeenkomsten, zoals georganiseerd door de pinkstergemeente. Aanhangers van het rooms-katholicisme trekken vooral naar bedevaartplaatsen in binnen- en buitenland.

Kracht

Hij zingt een religieus lied en zegt dat hij in God gelooft en dat je op God moet vertrouwen, dat je tot God moet bidden en dat God zorgt dat het goedkomt. Zo heeft hij vurig gebeden voor een huis. Hij hoopte dat God sneller zou helpen. Hij ervaart kracht in de kerk. Hij zou zelf wel pastoor kunnen zijn. Hij draagt de bijbel in het Romanes in zijn tasje mee.

*‘Zo heeft hij vurig
gebeden voor een huis.
Hij hoopte dat God
sneller zou helpen’*

Bijbelverhalen

Dan wordt de vraag gesteld: ‘Welk vind je het mooiste Bijbelverhaal?’

Spontaan komen de volgende verhalen naar voren:

- Het verhaal van Maria Magdalena die de voeten van Jezus wast in het huis van de farizeeër. De vrouw, een prostitué, die naar het huis van de farizeeër kwam en door Jezus werd geprezen omdat zij zoveel ontzag voor hem had.

- Over de honderd schapen waarvan er één verdwaald was en de herder juist op zoek ging naar dat ene schaap.

- De Verloren Zoon, de jongen die met

zijn erfenis naar een vreemd land ging en een losbandig leven leidde. Die spijt kreeg en terugging naar zijn vader die hem stond op te wachten. Het feest dat gevierd werd omdat hij weer thuis was.

- De man die beroofd werd en gewond raakte in het verhaal van de Barmhartige Samaritaan. Dat een priester en een diaken met een boog om de gewonde man heen liepen en dat de Samaritaan, nota bene ‘de vijand’, hem opmerkte en hem verzorgde.

Op het kerkhof

Opa en haar broer liggen op het kerkhof naast elkaar. Zij kan daar vrijuit een bloemetje neerzetten, want het zijn haar broer en haar opa. Er wordt wel op gelet wie daar een bloemetje plaatst of een versiering aanbrengt. ‘Als anderen van de familie dat doen, dan kan er wat achter zitten,’ zegt ze. ‘Bijvoorbeeld dat zij iets van de doden moeten hebben of hun vragen om een gunst of om verkeerde dingen. Je weet niet wat mensen hiermee voor bedoelingen hebben. De naam van overleden voorouders mag je ook niet noemen. Je moet ze met rust laten.’

Begraafplaats in het buitenland

Ze vraagt hulp om de begraafplaats van haar vader in Bosnië te bezoeken. Ze is eraan toe om naar zijn graf te gaan.

Vader is alweer vijf jaar geleden overleden en ligt begraven bij zijn ouders en familie. In de buurt wonen geen familieleden. Als zij daar naartoe gaat met haar kinderen, dan moet ze in een hotelletje overnachten. De kosten zijn daarvan niet hoog, maar haar eigen inkomsten zijn te gering voor de hele reis. Enkele maanden later: een week lang is ze met haar broer en zijn vrouw in

Bosnië geweest en heeft er het graf van haar vader bezocht. In de auto op de heenreis heeft ze er steeds aan gedacht dat vader naar Nederland kwam, hier woonde en leefde met vrouwen en kinderen. Toch koos hij ervoor om terug te gaan naar de plek waar hij is geboren om daar te overlijden en overeenkomstig de islamitische rituelen en Romatraditie te worden begraven.

12. Integratie en toekomst

Moeizaam proces

Een verdere aanpassing van de voorheen reizende bevolkingsgroepen aan de burgersamenleving. Dat is sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw het doel van de Nederlandse overheid onder meer voor de groepen Roma in Nederland. Het is een moeizaam proces. Zoveel jaren later is er weinig terechtgekomen van de zo gewenste integratie. De Roma kennen een bepaalde vrijheid en een traditie en cultuur vanuit hun eeuwenlang nomadische bestaan en hebben moeite om zich aan te passen. Daarom botst het ook tussen hen en de burgersamenleving. Daarnaast is hun positie zeer kwetsbaar. Er is armoede en uitsluiting, gebrek aan scholing, weinig tot geen werk, er zijn gezondheidsproblemen en het woongedrag kan leiden tot uithuiszettingen.

Meedraaien

'We moeten de kans krijgen te leven zoals de samenleving dat van ons vraagt. Dat is moeilijk, want dat zijn we niet gewend en we hebben niet geleerd om te leven zoals dat van ons wordt verlangd. We moeten dan zoveel achter ons laten wat we geleerd hebben en gewend zijn te doen. Er wordt van ons verwacht dat we meedraaien; we proberen dat, maar dat lukt ons niet goed. Wij zijn zeer gebonden aan het traditionele leven en veel traditionele dingen mogen niet in de samenleving.'

Vreemdeling

'Nu gaat mijn dochter bij een vriendinnetje logeren, soms een heel weekend. Als ik haar ophaal sta ik voor de deur van die Nederlandse mensen (best wel rijk) en heb ik het gevoel dat ik een buitenlander ben. Ik heb in mijn leven veel meegemaakt en ben op mijn dertiende al getrouwd; toch heb ik het gevoel een vreemdeling te zijn tegenover de ouders van een vriendinnetje van mijn dochtertje.'

Toekomst in de samenleving

'Ik merk dat ik toch maar geen rust kan vinden. Mijn lichaam en geest hebben nooit rust gekend. Dat slaat terug op mijn gezondheid. Nu ben ik getrouwd

en wij hebben drie kinderen. Wij doen er alles aan dat de kinderen goed naar school gaan. Maar het is o, zo moeilijk. Mijn man en ik hebben geen werk. Het Roma-zijn en het verleden drukken heel zwaar op ons. Ik ben al tig keer verhuisd, steeds went het niet in de wijk waar ik woon of word ik bedreigd of geplaagd. Nu woon ik mooi in een nieuwe wijk, maar wij ervaren dat de kinderen hier niet kunnen wennen omdat ze met niemand kunnen spelen. Misschien moeten we maar weer teruggaan naar de oude volkswijk en de bedreigingen op de koop toe nemen. Wij willen er alles aan doen dat de kinderen de school goed kunnen blijven volgen, een vak leren en een toekomst krijgen in deze Nederlandse samenleving.'

'Wij willen er alles aan doen dat de kinderen de school goed kunnen blijven volgen, een vak leren en een toekomst krijgen'

In de samenleving

'Het levenswerkboek wil het besef bijbrengen dat je niet als individu nomadisch kunt leven in deze sedentaire samenleving. In onze maatschappij word je gevormd door scholing en de ontwikkelingen en je wordt gevraagd daar dienstbaar aan te zijn. Kinderen worden in onze samenleving zo gevormd.

Ga je buiten de maatschappij zoeken naar werk en een bestaan, dan loopt het meestal verkeerd af. Ervaringen van enkele dertigers onder de Roma bevestigen dat.'

Lydia Verhagen, MST

Regelgeving

'De Nederlanders leven minder in groepen, meer als individuen. Dat is lastig voor de Romafamilies. De Roma moet zich aanpassen aan de Nederlanders, dat betekent dat oma en opa of dakloze familieleden niet in huis genomen mogen worden.

Ik mocht mijn vader niet in huis nemen toen hij ziek was. Hij lag ziek te wezen in de geparkeerde auto voor mijn deur. Dit gaat in tegen mijn gevoel van liefde en respect voor de ouders. Niet het respect en de liefde tellen, maar het geld en de regelgeving.'

Vertrouwen

'We hebben vaak meer tijd nodig om vertrouwen te geven. Wij willen weten wat met onze informatie gebeurt. Wij zijn over het algemeen bang voor instanties. Misschien hebben wij het gevoel dat we meer te verbergen hebben. Het is een trek uit ons verleden. Daar komt bij dat anderen ons ook niet

vertrouwen ook al ben je nog zo betrouwbaar. Het woord Roma geeft vooroordelen.

Wij hebben behoefte aan mensen die wij kunnen vertrouwen en die vertrouwen in ons hebben. Die inzien dat we het goed voorhebben met de mensen hier in Nederland en die ervaren dat we een intens verlangen kennen om de kinderen een goede toekomst te geven om mee kunnen doen aan deze samenleving. Mijn vader en moeder waren verschoppelingen. Ik en mijn man zijn geen verschoppelingen meer, maar wij zijn ook geen echte Nederlandse burgers die volop meedraaien in deze maatschappij. Wij hangen er ergens tussenin. We wisselen nog te veel. Hoe meer we met de kinderen optrekken, op school bijvoorbeeld, hoe dichter ik me voel bij die burger te zijn, maar wij blijven kinderen van onze ouders en wij komen uit Oost-Europa.'

Toekomst

'Wij leven van een uitkering. Ook onze ouders leven van een uitkering. In dat opzicht is er niets veranderd. De ouders leefden in stress en dat doen wij ook nog. Onze ouders konden niet lezen en schrijven. Wij een beetje, maar we proberen er alles aan te doen dat onze kinderen wel leren lezen en schrijven en een vak leren.'

Romavrouw in een van de gesprekken

Terug naar het land van herkomst?

'Als ik geld had dan zou ik een huisje willen bouwen in Bosnië en daar willen wonen. Ik ben daar niet opgegroeid, maar wil daar wel wonen.'

'En ik wil naar Roemenië.'

Gesprekspartner: 'Waarom zou je daar willen wonen in plaats van hier?'

'Daar ben je gewoon mens.'

Gesprekspartner: 'Kun je daar meer jezelf zijn?'

'Ja, natuurlijk.'

Gesprekspartner: 'Soms hoor ik dat Roma daar wel veel gediscrimineerd worden?'

'Daar weet ik niks van, huizen daar zijn veel goedkoper. Kijk maar naar die krantenverkopers, die hebben grote huizen! Maar ja, ze hebben er in ieder geval hard voor gewerkt.'

Gesprekspartner: 'Ik zit nog te denken over wat jij net zei dat je in Bosnië gewoon mens kan zijn. Daar zit dus een groot verlangen, iets wat je graag wilt.'
'Nederland is echt een robotland. Veel eisen worden er aan je gesteld. Ik vind het moeilijk om zo te leven. Hier moet je jezelf steeds verdedigen. We worden daar beter begrepen. Als een van ons bij de deur staat te schelden, dan denken de burens hier gelijk heel slecht over je. Daar gaan mensen naast je staan, steunen ze je en zeggen: "Laat gaan, trek je er niks van aan."'

Nieuwe generatie

Ook al schiet ze er zelf bij in, als moeder is ze vastbesloten om de derde generatie Roma in Nederland alle kansen te geven die de andere twee niet of te weinig kregen. Goed onderwijs, een beroep, werk, geen uitkering, geen schulden. Het zal anders en beter worden voor haar kinderen, daarvan is ze overtuigd. Bijna als blijk van haar gelijk komt op datzelfde moment haar dochttertje vrolijk kwebbelend de trap af met in haar armen enkele poppen. 'Kijk', wijst ze, 'ze sjouwt er de hele dag mee rond. Poppen heb ik nooit in mijn leven gehad. Zij speelt er met twee.'

Romavrouw in een interview

De een helpt de ander

In de Levenswerkboekbijeenkomsten van de drie dertigers onder de Roma is gebleken dat zij veel voor elkaar konden betekenen. Het MST, het Missionair Servicecentrum Tilburg, kende deze drie Roma en hun gezinnen al een langere tijd. Er was vertrouwen ontstaan en individueel kon het MST hen en hun gezinnen bijstaan. In een tijdsbestek van een jaar vonden er dertig bijeenkomsten plaats van gemiddeld drie uur per keer. Hierin, maar ook tussen de bijeenkomsten door, moest er veel 'levenswerk' worden verzet. In elk gezin is er wel wat aan de hand. Families verkeren in een kwetsbare positie in de samenleving. Hun afkomst roept vooroordelen op naar instanties die veel met hen te maken hebben en geeft niet zelden problemen in de communicatie. Gezondheid, levensonderhoud, behoud van onderdak en begeleiding van de kinderen thuis en naar school zijn aspecten die telkens om aandacht vragen. In de wekelijkse bijeenkomsten zijn we met drie mensen met uiteenlopende Roma-achtergronden en levenservaring aan de slag gegaan. Samen luisterden zij naar de geschiedenis van hun ouders en grootouders en naar elkaars verhalen uit de eigen kindertijd en hun groei naar volwassenheid. Naar hele persoonlijke achtergronden ook. Oplossingen werden aangereikt voor problemen in de praktijk van alledag. Troost werd geboden bij nare tegenvallers. Alle drie spreken het Romanes, de Romataal. Dit betekende dat men dan overging in het Romanes als er onderwerpen ter sprake kwamen die er voor henzelf echt toe deden of die spontaan tot elkaar uit het hart moesten worden uitgesproken. Luisterend naar wat zich op die momenten afspeelde kwamen bij mij spontaan de woorden op: 'De een helpt de ander.'

Kunnen Romadertigers meer voor elkaar te betekenen? Zeker wel. Wij roepen ze op om in kleine groepjes regelmatig bij elkaar te komen. Samen kunnen zij spreken over waar ze vandaan komen, hoe hun jeugd is geweest, over hun positie in het hier en nu, over de Romacultuur, hun gezin, de kinderen op school, de toekomstperspectieven. Er blijkt zo veel wijsheid en ervaring uit het verleden ondergesneeuwd te raken in het dagelijkse leven. De sneeuw van het 'minder zijn' kunnen ze samen ruimen. Het project Levenswerkboek laat zien dat mensen met tal van problemen in hun leven juist voor elkaar van onschatbare waarde kunnen zijn. Ze herkennen in elkaar de kracht om bergopwaarts te gaan. Samen staan ze sterk.

Wat ik de Romadertigers mee wil geven is: help elkaar door te doen waar je goed in bent en trots op kunt zijn. Leun niet achterover, verberg je niet met al je vragen of problemen maar laat je helpen door mensen in wie je vertrouwen hebt. Er zijn er genoeg in je omgeving aan wie je raad kunt vragen, die bereid zijn je bij te staan en die stapje voor stapje met je op weg willen gaan. Heb geduld: er is niet altijd direct resultaat. Besef dat goed 'levenswerk' veel tijd nodig heeft.

Lydia Verhagen

MST Missionair Servicecentrum Tilburg
Gasthuisring 54 a, 5041 DT Tilburg

T. (013) 580 08 55, l. www.menseninbeeldhouden.nl

Afgebeelde foto's en illustraties

- Pag. 8 Een van de Romavrouwen die midden jaren zeventig van de vorige eeuw met grote families naar ons land trokken. MST, Tilburg, 21 december 2016.
- Pag. 13 Opvang van Romagezinnen in containerwoningen in Berkel-Enschot, december 1983.
- Pag. 18 Twee kinderen met woonwagentje op de achtergrond in Frankrijk, G. Nivert. Kopie ansichtkaart.
- Pag. 22 Een traditionele gezamenlijke maaltijd, zoals hier tijdens de culturele feestmiddag in het Annahuis te Breda, 28 september 2016.
- Pag. 26 Tijdens de culturele feestmiddag in het Annahuis te Breda, 28 september 2016.
- Pag. 30 Leergierige Romameisjes die graag naar school gaan. Nieuwegein, 17 februari 2017.
- Pag. 33 Een Romavrouw bereidt een maaltijd in het Gasthuis van het MST, Tilburg, 2012.
- Pag. 35 Drie Romameisjes trekken er samen dagelijks op uit om op slinkse wijze aan geld te komen. Rome, april 2017.
- Pag. 38 Een ambachtelijke koperslager aan het werk tijdens de culturele feestmiddag in het Annahuis te Breda, 28 september 2016.
- Pag. 42 Tekening van een van de deelnemers aan het Levenswerkboekproject, 2017.
- Pag. 44 Viering tijdens het internationale congres van het Comité Catholique International pour les Tisganes (CCIT), Venetië, 6 april 2014
- Pag. 47 Lydia Verhagen, coördinator van het Gasthuis, met een van de Romakinderen tijdens de kerstviering op 21 december 2016, MST Tilburg.

Fotografie:

Foto pag. 13 archief PWN

Foto pag. 33 archief MST

Omslagfoto en overige foto's: Jan van der Zandt m.s.c.

Project Levenswerkboek van het MST

In 2015 is door het Missionair Service Centrum Tilburg, het MST, het initiatief genomen om een project voor Romadertigers op te starten: het Levenswerkboek. Het Romalevenswerkboekproject gaat om het schakelen tussen de verschillende werelden waarin Roma verkeren: de wereld van de Romagemeenschap en de wereld van de 'burgermaatschappij'.

Het MST onderhoudt al ruim zeven jaar intensieve contacten met verschillende Romafamilies, afkomstig uit Tilburg en omstreken. Daarnaast zijn er contacten met Roma afkomstig uit Oost-Europese landen. Het Levenswerkboekproject van het MST moet individuele Roma helpen hun eigen levensverhaal beter te ordenen door middel van een verzameling van egodocumenten: verhalen, anekdotes, foto's, tekeningen of persoonlijke documenten. Met vragen als: hoe zit de stamboom van de familie in elkaar? Wie was ik, als kind, als puber? Wie ben ik? Wie zou ik willen zijn? Door die ordening en spiegeling wordt er een steviger zelfbewustzijn ontwikkeld, dat kan bijdragen aan de verbetering van de maatschappelijke positie van de Roma. Het project richt zich op jonge ouders en vooral op moeders. De ervaring leert dat de hoop op een betere toekomst voor hun kinderen een belangrijke stimulans is om mee te doen aan initiatieven die dat mogelijk bewerkstelligen.

Toen, nu en dan?

Een levenswerkboek van drie dertigers onder de Roma

Een uitgave van de Stichting Media PWN
Emmaplein 19 C, 5211 VZ 's-Hertogenbosch - € 5,00